

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ**

Əlyazması hüququnda

MİRZƏLİYEVƏ ÜLVİYYƏ ARİF qızının

**“VERGİ NƏZARƏTİ SAHƏSİNDƏ VERGİ ORQANLARININ
FƏALİYYƏTİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma: Vergi və vergiqoyma

Elmi rəhbər:

i.e.n.,dos. Qubadova A.Ə.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.,dos. Rzayev İ.M.

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ələkbərov Ə. Ə.

BAKİ-2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
Fəsil 1. Vergi nəzarətinin nəzəri və metodoloji əsasları	
1.1. Vergi nəzarətinin nəzəri əsasları.....	8
1.2. Vergi nəzarətinin mahiyyəti və formaları.....	15
Fəsil 2. Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin müasir durumu və vergilərin rolu	
2.1. Azərbaycanda vergi nəzarəti sisteminin müasir vəziyyəti.....	31
2.2. Vergilərin hesablanması və toplanmasına nəzarətin iqtisadi inkişafda rolu.....	44
2.3. Vergi sisteminin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi və onun qiymətləndirilməsi.....	49
Fəsil 3. Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	
3.1. Ölkədə vergi nəzarətinin təkmilləşməsində vergi tənzimlənməsinin rolunun artırılması.....	58
3.2. Ölkənin vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətləri.....	64
3.3. Dövlət vergi orqanlarının vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsində rolu.....	69
Nəticə və təkliflər.....	77
İstifadə edilmiş ədəbiyyatların siyahısı	81
РЕЗЮМЕ	
SUMMARY	
REFERAT	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Məlumdur ki, iqtisadiyyat davamlı olaraq inkişaf edən mürəkkəb bir sistemdir. Bazar iqtisadiyyatının mövcud olduğu bir şəraitdə bəzən cəmiyyət üzvləri arasında elə fikir formalaşır ki, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinə ehtiyac yoxdur. Nəzərə alınmalıdır ki, dövlət iqtisadi fəaliyyətinin davamlılığı naminə müəyyən dərəcədə iqtisadiyyata təsir göstərməlidir.

Bütün dünya ölkələri stabil inkişaf naminə bu və ya digər formada iqtisadiyyata təsir göstərməyə çalışırlar. Bu zaman dövlət öz tənzimlənmə alətlərindən istifadə edir. Bu alətlər içərisində ən əhəmiyyətli rola malik olanlardan biri məhz vergilərdir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə əsasən vergi dedikdə, dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilərək dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödəniş başa düşülür. Bu zaman belə bir məsələ qarşıya qoyulur. İqtisadi inkişafın davamlılığını təmin edən vergilərin özlərinin də müəyyən dərəcədə nəzarətə ehtiyacı var.

Vergilərə nəzarət etmək bilavasitə iqtisadiyyata təsir göstərir, çünki vergi sistemində aparılan işlər qanunvericiliyə uyğun olmasa, bu zaman səmərəli iqtisadi inkişafa nail olmaq olmaz. Bazar iqtisadiyyatlı bütün ölkələrdə vergi nəzarətinin tədqiqi hər zaman aktual məsələ olmuşdur.

Vergi nəzarəti maliyyə nəzarətinin ən mühüm elementlərindən hesab olunur. Vergi nəzarəti vergitutmanın bütün mərhələlərini əhatə edir. Vergi nəzarəti iqtisadiyyata müdaxilə etməklə, mühasibat uçotu və hesabatının, vergitutmanın qanunvericilik əsaslarının qorunmasının təminatıdır.

Bazar münasibətlərinin inkişafı Azərbaycanda vergi nəzarəti ilə əlaqədar məsələlərə diqqətin artırılmasını zəruri edir. İqtisadçılar vergi nəzarətinin daim diqqət mərkəzində saxlanılmasını vacib hesab edirlər. Bunun əsas səbəbi vergi mexanizmlərinin müəyyən edilməsində vergi nəzarətinin rolu böyük olmasıdır. Vergi

nəzarətindən danışılan zaman onun mahiyyətinə nəzər salmaq lazımdır. Onun mahiyyətini aşağıdakı formada ifadə edə bilərik:

1-Vergi nəzarəti iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi elementi kimi çıxış edir

2-Vergi nəzarəti vergi qanunvericiliyinin icrası üzrə dövlət icra hakimiyyəti orqanları, yerli özünü idarəetmə orqanları və dövlət vergi orqanlarının həyata keçirdiyi fəaliyyət kimi çıxış edir.

Respublikamızda vergi nəzarəti dövlət vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Dövlət vergi orqanları dedikdə onun tərkibinə Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi və ona tabe olan vergi orqanları daxildir. Onlar öz fəaliyyətini dövlət hakimiyyəti orqanlarından asılı olmadan icra edirlər. Vergi orqanları vergi nəzarətinin həyata keçirən zaman Vergi Məcəlləsi əsasında hazırlanmış metodik göstərişlər əsasında fəaliyyət göstərirlər. Həmçinin, vergi nəzarətini icrası zamanı vergi ödəyicilərinin xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq xüsusi yoxlama proqramından istifadə olunur.

Hazırkı dövrdə əksər dünya ölkələrində vergi nəzarəti bilavasitə vergi orqanları tərəfindən aparılır. Bəzi dövlətlər vergi nəzarətini həyata keçirmək üçün müstəqil formada fəaliyyət göstərən xüsusi qurumlar yaradır. Vergi nəzarətinin hansı qurum və ya orqanlar tərəfindən icra olunmasından asılı olmadan onların hamısı Vergilər Nazirliyə tabedir və ona hesabat verməyə borcludur. Dövlət vergi orqanlarının fəaliyyətinin səmərəli təşkil olunması və inkişaf etdirilməsi hazırkı dövrdə aktual məsələdir.

Məlumdur ki, vergi nəzarətinin əsas məqsədlərindən biri vergidən yayınma hallarının aradan qaldırılmasına qarşı tədbirlərin aparılmasıdır. Bu səbəbdən də həm respublikamızda həm də bazar iqtisadiyyatlı digər dövlətlərdə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə vergi nəzarəti öz təsirini göstərir. Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə vergilərdən yayınma hallarına qarşı xüsusi qurumlar yaradılmışdır. Bu qurumlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət də həmçinin vergi nəzarətinə daxildir.

Vergi nəzarətinin məzmununa yalnız vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinə nəzarət kimi baxılmamalıdır. Bu nəzarət vasitəsilə fəaliyyəti barədə saxta məlumat verən iqtisadi subyektləri aşkar edilir və onlara qarşı tədbirlər həyata keçirilir. Müasir dövrdə vergi nəzarətinin düzgün təşkili və aparılması xüsusi aktualıq kəsb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Vergi nəzarəti sahəsində dövlət vergi orqanlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi mövzusunda apardığımız tədqiqat işinin əsas məqsədi ölkəmizdə vergi orqanlarının vergi nəzarətinin təkmilləşdirməsində rolunu müəyyən etməkdən ibarətdir.

Tədqiqat işinin başlıca məqsədlərinə vergi nəzarətinin nəzəri əsaslarının araşdırılması, bu sahənin ölkəmizdəki vəziyyətini müəyyən edilməsi, dövlətin iqtisadi inkişafında nəzarətin rolunun aydınlaşdırılması və onun daha da inkişaf etdirilməsi ilə bağlı təkliflərin verilməsi daxildir. Dissertasiya işinin əsas vəzifələrinə vergi sisteminin səmərəliliyi müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və müvafiq təhlillər aparılması daxildir.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın predmeti dövlət vergi orqanlarının vergi nəzarəti sahəsində fəaliyyətinin müəyyənləşdirilməsindən və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən ibarətdir. Tədqiqatın obyektinə isə bu sahənin sosial-iqtisadi inkişafını əks etdirən vergi yükü göstəriciləri, vergi güzəştləri və digər elementlər daxildir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Apardığımız tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları qanunvericilik aktları, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarları, Vergilər Nazirliyinin metodiki vəsaiti, xarici və yerli müəlliflərin elmi əsərləri, bir sıra iqtisadi ədəbiyyatlar, elmi məqalələrdən ibarətdir.

Bu tədqiqat üzrə bir sıra məlumatlar yerli müəlliflərimizdən olan Ə.Ə.Ələkbərov, D.A. Bağırov, A. Musayev, Y.A. Kəlbəyev, İ.M. Rzayev, A.M. Kərimov, B.A. Xankişiyev,

M.X.Həsənli, R.B Məhərrəmov,Ş.Ş.Bədəlov və digərlərinin elmi əsərlərində geniş əks olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasının müasir vəziyyəti təhlil edilmiş və vergi nəzarətinin inkişafda rolu müəyyənləşdirilmişdir. Dövlət vergi orqanlarının vergi nəzarəti sahəsində rolu təhlil edilmiş,elmi cəhətdən əsaslandırılmış və hazırki dövrdə vergi orqanlarının fəaliyyəti tədqiq edilmişdir.Vergi nəzarəti sahəsində dövlət vergi orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tövsiyələr verilmişdir.Tədqiqat işində aşağıda qeyd olunan məsələlər müəyyənləşdirilmişdir:

- Azərbaycanın müasir vergi nəzarəti sisteminin təhlili
- Vergi sisteminin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi
- Respublikamızda bu sahə üzrə mövcud vəziyyəti qiymətləndirmək
- Azərbaycanda vergi nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsində mövcud problemlər,bu sahədə reallaşdırılan islahatların təhlil edilməsi
- Dövlət vergi orqanlarının vergi nəzarətində rolunu müəyyənləşdirilməsi və inkişaf istiqamətləri

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Araşdırdığımız tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti odur ki,burada qeyd edilən materiallar vergi nəzarəti sahəsinin hazırki vəziyyətini aydınlaşdırmağa imkan verir və onun gələcəkdə inkişafı üçün həyata keçirilməli olan tədbirləri əks etdirir.İqtisadi təhlillərdən istifadə edərək ölkədə vergi nəzarətinin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Maliyyə Nazirliyinin,Vergilər Nazirliyinin rəsmi məlumatları,Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları,internet resurları,yerli və xarici ədəbiyyatlar.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil,nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla cəmi 82 səhifə təşkil edir.Birinci fəsildə vergi nəzarətinin

nəzəri və metodoloji əsasları araşdırılmışdır. Bu fəsil əsasında vergi nəzarətinin mahiyyəti və formaları, vergi nəzarətinin nəzəri əsasları tədqiq olunmuşdur. İkinci fəsildə Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin müasir durumu və vergilərin rolu araşdırılmışdır. Bu fəsil əsasında ölkəmizdə vergi nəzarətinin müasir vəziyyəti, vergilərin hesablanması və toplanmasına nəzarətin iqtisadi inkişafda rolu və vergi sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi tədqiq olunmuşdur. Üçüncü fəsildə ölkəmizdə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılmışdır. Bu fəsil əsasında ölkədə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsində vergi tənzimlənməsinin rolunun artırılması, vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətləri və dövlət vergi orqanlarının vergi nəzarətinin inkişafında rolu müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin sonunda apardığımız tədqiqat ilə əlaqədar nəticə verilmişdir. Bundan əlavə tədqiqat işinin aparılmasında istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı göstərilmişdir.

Fəsil 1. Vergi nəzarətinin nəzəri və metodoloji əsasları

1.1. Vergi nəzarətinin nəzəri əsasları

Vergilərin yaranma tarixi bəşəriyyətin mövcudluğu qədər qədim dövrü əhatə edir. İlk zamanlarda vergilər məhsulun bir hissəsindən məcburi qaydada ödənilən və dövlət büdcəsinin formalaşmasında mühüm rol oynayan vacib element idi.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 73-cü maddəsinə əsasən qanunla müəyyən edilmiş vergilər və digər ödənişlərin tam və vaxtında ödəmək hər bir vətəndaşın borcudur. Heç kim qanundan kənar halda vergi və digər ödənişləri yerinə yetirməyə məcbur edilə bilməz.

Dövlətin vergi sisteminin ən vacib atributlarından biri vergi nəzarətidir. Vergi nəzarəti anlayışı günümüzədək bir çox ədəbiyyatlarda istifadə olunmuşdur. Bu baxımdan mütəxəssislər tərəfindən onun nəzəri cəhətdən öyrənilməsi aktual məsələ olmuşdur. Vergi nəzarətinin nəzəri tədqiqindən öncə onun mahiyyətini əks etdirən bir sıra aspektləri misal göstərə bilərik:

- 1-İdarəetmə strukturu rəhbərlərinin fəaliyyətinin icra-bölmə üsulu kimi;
- 2-İdarəetmə strukturları tərəfindən icra olunan üsullar toplusu kimi;
- 3-İdarəetmənin sonuncu mərhələsi kimi;
- 4-Kənarlaşmaların aşkarlanması, fəaliyyətin yoxlanılması və müşahidə edilməsi üsulu kimi çıxış edir.

Vergi nəzarətinin nəzəri cəhətdən əsaslandırılması vergitutma nəzəriyyələrində əks olunmuşdur. Vergi nəzəriyyəsi dedikdə, vergilərin cəmiyyətin həyatında rolunu əks etdirən biliklər məcmusu başa düşülür. Vergi nəzəriyyələri ümumi və xüsusi olmaqla iki hissəyə ayrılır.

Ümumi vergi nəzəriyyələrindən birincisi mübadilə nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə görə ölkə əhalisi vergilər əvəzində dövlətdən asayışın qorunması, kənar təsirlərdən

müdafiə vəs kimi xidmətlər əldə edir.Mübadilə nəzəriyyəsi orta əsrlərdə geniş istifadə olunmuşdur.Həmin dövrdə yığılmış vergilərdən hərbi dəstək almaq məqsədilə istifadə edilirdi.Bu nəzəriyyənin mövcudluğu dövründə dövlət öz hərbi quruculuğunu təmin etmək naminə əhalidən toplanan vergilər üzərində ciddi nəzarəti həyata keçirirdi.

Növbəti nəzəriyyə XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəli mövcud olmuş atomistik nəzəriyyədir.Atomistik nəzəriyyənin baniləri Sebastyen Le Preter de Voban və Şarl Lui Monteskye olmuşdur.Bu nəzəriyyə mübadilə nəzəriyyəsinin əsasında formalaşmışdır.Atomistik nəzəriyyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki,bu zaman vergilər dövlətlə əhali arasında müqavilə nəticəsi kimi çıxış edir.Nəticədə əhali dövlətin göstərdiyi xidmətə görə ona haqq ödəyir.Dövlət də öz növbəsində əhaliyə göstərdiyi xidmətlər qarşılığında toplanan vergilərin tam və vaxtında toplanmasına nəzarət edirdi.

Zövq nəzəriyyəsi XIX əsrin birinci yarısı yaranmış və banisi J.Simond de Sismondi olmuşdur.Mahiyyəti ondan ibarətdir ki,burada vergi ödəmələri əhalinin cəmiyyətdən aldığı zövqə görə yerinə yetirilir.Sismondியə görə vergilərin köməyi ilə dövlətin xərcləri ödənilir və hər bir ölkə əhalisi xalqı naminə bu xərclərin ödənməsində iştirak edir.Bu dövrdə vergilərin sığorta mükafatı nəzəriyyəsi də yarandı və nümayəndələri Adolf Tyer və Con Ramsey Mak Kulloh olmuşdur.

Bu nəzəriyyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki,vergilər hər hansı risk yaranacağı halda dövlətə ödənilən sığorta haqqıdır.Vergi ödəyiciləri gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olaraq baş verəcək müharibələrdən,təbii fəlakətlərdən,yanğınlardan vəs hadisələrdən mülklərini sığortalayırlar.Əsl sığortadan fərqli olaraq vergilər sığorta hadisələri zamanı əvəz almaq məqsədi ilə deyil,dövlətin öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün onun xərclərini maliyyələşdirir.Bu səbəbdən də dövlətlər öz xərclərinin maliyyələşmə mənbəyi olan vergilərin yığılmasına nəzarəti həyata keçirirdi.

Klassik nəzəriyyə XVIII əsrin II yarısı XIX əsrin I yarısını əhatə edir.Adam Smit və David Rikardo tərəfindən yaradılmışdır.Bu nəzəriyyəyə görə vergilər dövlət

gəlirlərinin bir növü hesab olunurdu. Dövlət gəlirlərinin əsasını təşkil edən vergilərin tam və vaxtında büdcəyə daxil olması mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu səbəbdən də dövlət öz xeyri naminə vergidaxiləmələri üzərində daim nəzarəti həyata keçirirdi. Adam Smitə görə hər bir vergi ödəyicisi verginin dəqiq məbləğini və hansı müddət ərzində ödənməli olduğunu qabaqcadan dəqiqiləşdirməlidir. Əks halda vergi toplayan şəxs öz vəzifəsindən mənfəət əldə etmək məqsədilə sui istifadə edir.

Bu dövrdə vergilərin xüsusi bir rolu yox idi. Bunun əsas səbəbi Adam Smit tərəfindən hazırlanmış bazar iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi idi. Bazar iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinə görə hər bir fərd müstəqil şəkildə bazarda fəaliyyət göstərə bilər. Adam Smit fərdi istehlakın ödənilməsinin əsas amili kimi vergiləri deyil, təsərrüfat subyektinin fəaliyyətini görürdü. Onun "Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat" əsərində qeyd olunurdu ki, əhali öz gəlirlərinin səviyyəsinə müvafiq olaraq dövlətin saxlanılmasında fəaliyyət göstərməlidir.

Qurban nəzəriyyəsi və kollektiv tələbat nəzəriyyəsi mahiyyətə oxşardır. Belə ki, bu nəzəriyyələrə görə vergi dövlət quruluşunun mahiyyətindən yaranan və məcburi qaydada yerinə yetirilən öhdəlikdir. Qurban nəzəriyyəsi öz əhəmiyyətini XX əsrin birinci onilliyinə qədər qorudu. Dövlət xərclərinin artımı və vergi yükünün çoxalması ilə əlaqədar reallıqları əks etdirən nəzəriyyə kollektiv tələbat nəzəriyyəsi olmuşdur.

Keyns nəzəriyyəsi Klassik nəzəriyyənin tam əksi kimi formalaşmışdır. Onun yaradıcısı Con Keynsə görə vergilərdən iqtisadiyyatı tənzimləmək üçün istifadə olunur, yüksək vergilər iqtisadi inkişafı stimullaşdırır. Keyns nəzəriyyəsi böyük tətbiqi əhəmiyyətə malik olmuşdur. I Dünya müharibəsi illərində İngiltərə bu nəzəriyyədən istifadə etmişdir.

Keynsin "Məşğulluq, faiz və pulların ümumi nəzəriyyəsi" əsərində qeyd olunmuşdur ki, tam məşğulluq şəraitində pul yığımlarından asılı olaraq iqtisadi artıma nail olunur. Məlumdur ki, tam məşğulluğun təmin olması qeyri mümkün məsələdir. Bu vəziyyətdə yığımlar iqtisadi artıma maneə olduğu üçün passiv gəlirlərə çevrilir. Nəticədə yaranmış mənfəi situasiyadan qurtulmaq üçün yaranmış artıq

yığımları vergilər vasitəsilə yığmaq və investisiya məqsədlərini həyata keçirmək üçün ehtiyat mənbəyi kimi istifadə olunmalıdır. Keynes həmçinin progressiv vergilərin əhəmiyyətliliyini vurğulayırdı.

Monetarizm vergi nəzəriyyəsi XX əsrin 50-ci illərində meydana gəlmiş və onun banisi Milton Fridman olmuşdur. Bu nəzəriyyə pulun kəmiyyət nəzəriyyəsi əsasında formalaşmışdır. Fridmana görə iqtisadiyyat pulun miqdarı və bank faizlərinin dərəcələrindən asılı olaraq tənzimlənir. O, vergilərin azaldılması fikrini irəli sürürdü. Həmçinin dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunu yalnız pulun tənzimlənməsi ilə kifayətləndirməyi məsləhət görürdü.

İstehsalın həcmi, strukturunu, məşğulluq səviyyəsini dövlətin tənzimlənməsinə verilməsini düzgün hesab etmirdi. Bunun əsas səbəbi dövlətin idarəetmə ilə bağlı hər il artan məsrəfləri inflyasiyanın artmasına şərait yaradır. Bu zaman dövlətin iqtisadiyyata başlıca köməyi vergiləri tətbiq etməklə artıq pul kütləsini dövriyyədən çıxarıb pul kütləsini tənzimləməkdir. Nəticədə vergilər vasitəsilə tənzimləmə həyata keçirərək stabil iqtisadi inkişafa nail olmaq olar.

Ümumiyyətlə monetaristlərə görə vergilərin təsir mexanizmi çox da yüksək deyil. Onlar verginin əhəmiyyətini əsasən dövriyyədəki artıq pul kütləsinin toplanmasında görürdü. Həm Keynes, həm də Monetarist nəzəriyyəyə görə vergilər iqtisadi inkişafa mənfəət təsir göstərən amilləri aradan qaldırır.

XX əsrin 80-ci illərində Stayn, Berns və Laffer tərəfindən təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi yaradılmışdır. Bu nəzəriyyəyə görə vergilər iqtisadi inkişafın və tənzimlənmənin əsas alətidir. Onların fikrincə vergitutmanın yüksək həddi sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətinə mənfəət təsir göstərir. Bu səbəbdən vergi ödənişlərinin səviyyəsi aşağı düşür.

Lafferə görə vergilərin azaldılması investisiyanı inkişaf etdirir. Onun yaratdığı Laffer əyrisinin mahiyyəti odur ki, vergi dərəcələrinin son həddi nə qədər yüksək olarsa, ondan yayınma halları da bir o qədər yüksək olacaqdır, heç kim vergi ödəmək üçün

çalışmır.Əldə olunan gəlirdən vergiləri çıxmaqla qalan xalis gəlirə görə insanların işləyib və yaxud işləmədiyini müəyyənləşdirmək olar.Həmçinin dövlət gəlirləri ilə vergi dərəcələri arasındakı asılılıq əks olunmuşdur.

Əvvəlcədən qeyd etdiyimiz kimi,ümumi vergi nəzəriyyələri ilə yanaşı xüsusi vergi nəzəriyyələri də mövcuddur.Avropada sivilizasiyanın inkişaf etməsinin birinci illərində ölkələrin iqtisadi cəhətdən inkişafından asılı olaraq birbaşa və dolay vergilər tətbiq edilirdi.Həmin dövrdə yəni, orta əsrlərdə mülkiyyətin bərabər bölgüsünə əsaslanan demokratik quruluş mövcud olduğu üçün birbaşa vergilər daha geniş tətbiq olunurdu.

Əmtənin dəyərini yüksəltdiyinə görə dolay vergilərə xalqın vəziyyətini ağırlaşdıran vergi növü kimi baxılırdı.O dövrlərdə ancaq zəruri istehsal mallarına dolay vergilər tətbiq olunurdu.Nəticədə qeyd etməliyik ki,sivilizasiyanın inkişafının ilk dövrlərində yaranan birinci mövqe tərəfdarları dolay vergiləri əhalinin rifahına mənfi təsir göstərdiyi üçün səmərəsiz sayırdılar.

Orta əsrin son illərində yaranan ikinci mövqe tərəfdarları dolay vergilərin tətbiqini vacib hesab edirdilər.Həmin dövrdə zadəganlar birbaşa vergiləri ödəməkdən azad olduğuna görə onları vergiyə ancaq dolay yolla cəlb etmək olardı.İkinci mövqe tərəfdarları vergitutmada bərabərliyi ancaq dolay vergiləri tətbiq etməklə əldə etmək olduğunu bildirirdilər.

XIX əsrin axırlarında birbaşa və dolay vergilər arasında balansı qorumaq əsas götürülürdü.

Vahid vergi nəzəriyyəsində vergilərdən əsasən cəmiyyətin sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsində istifadə olunurdu.Vahid vergi nəzəriyyəsinin tərəfdarlar bu nəzəriyyənin üstünlüyünü onda görürdü ki,onun sayəsində cəmiyyətdə baş verən ən pis hadisələrdən azad olaq olar.Bu nəzəriyyənin tətbiqi sayəsində yoxsulluq səviyyəsi aşağı enəcək,əmək haqqı səviyyəsi artacaq və istehsalın bütün

sferalarında yüksəliş yaranacaq. Vahid vergi dedikdə müəyyən edilmiş bir vergitutma obyektinə təyin olunan vergi nəzərdə tutulur.

Vahid vergitutma obyektini kimi əsasən gəlir, torpaq, daşınmaz əmlak götürülür.

Torpaq rentasına tətbiq edilən vergi vahid verginin ilkin formasıdır. Bildiyimiz kimi fiziokratlar torpağı bütün sərvətlərin əsas mənbəyi hesab edib, cəmiyyətin inkişafını kənd təsərrüfatında görürdü. Buna görə də torpaq rentasına vahid vergi tətbiq etməyi vacib hesab edirdilər. Bu vergi ancaq torpağı olan əhaliyə təyin edilirdi.

Vergilərin sosial-iqtisadi məzmun daşması vergitutmanın nəzəri əsaslarına yüksək dərəcədə təsir etmişdir. Bu təsir mütənasib və progressiv vergitutma nəzəriyyəsində özünü qabarıq göstərmişdir.

Mütənasib vergitutmada əsas fikir vergilər sayından asılı olmadan hər bir vergi ödəyicisinin gəlirlərinə eyni dərəcədə faiz təyin etməklə tətbiq olunmalı idi. Bu nəzəriyyənin əsas tərəfdarları imkanlı zümrədən olan əhali idi. Mütənasib vergitutmanın bərabərlik prinsipinə əsaslandığını qeyd edirdilər.

Progressiv vergitutmaya görə isə vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin artımına müvafiq olaraq vergi dərəcələri də yüksəlməlidir. Sosializm tərəfdarları əsasən bu vergitutma növünü üstün tuturdular. Onların fikrincə progressiv vergitutma daha ədalətlidir. Bu vergitutma sayəsində cəmiyyətdə təbəqələşmə səviyyəsi minimuma enir.

Vergilərin başqasının üzərinə keçməsi nəzəriyyəsi vergitutmada başlıca məsələlərdən biridir. XVII əsrdə bu məsələ üzrə işlər yerinə yetirilmişdir. Bu nəzəriyyədə əsas ideya ondan ibarətdir ki, vergi yükünün bölgüsü mübadilə prosesi zamanında əldə olunur. Bu nəzəriyyənin nümayəndəsi Con Lokk olmuşdur. Onun fikrincə ən sonda torpaq mülkiyyətçisi bütün vergilərin ağırlığını çəkir. Bu problemlərin həll edilməsində Con Lokk tədqiqat işləri aparmışdır.

Edvin Seliqven bu nəzəriyyəni iki hissəyə ayırmışdır:

1-Dolayı vergitutma prosesi zamanı verginin satıcıdan alıcıya keçməsi

2-Dolayı vergilərin tətbiqi nəticəsində hər hansı əmtəənin qiymətində yüksək artım olduqda bu əmtəəyə marağ azalır,nəticədə verginin alıcıdan satıcıya keçməsi baş verir.

Vergi nəzarətinə müxtəlif nəzəri yanaşmalar mövcuddur.Vergi nəzarətinə rus iqtisadçısı E.V. Prolo aşağıdakı kimi yanaşmışdır:

1-İqtisadiyyatın dövlət idarəetmə funksiyası kimi

2-Vergi qanunvericiliyinin təmin edilməsi məqsədilə icra olunan fəaliyyət kimi

Vergi nəzarətinin qeyd edilən iqtisadi xüsusiyyətləri bir birilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.Digər bir nəzəri yanaşma isə rus iqtisadçısı A.V.Brizqalinə aiddir.Onun fikrincə vergi nəzarəti dedikdə,dövlət nəzarətinin xüsusi forması başa düşülür.Rus iqtisadçıları E.D Sokolova və E.Y Qraçovanın nəzəri yanaşması belədir:"Vergi nəzarəti vergi qanunvericiliyinə əməl olunması,onların tam və vaxtında yığılması,düzgün hesablanması üzrə səlahiyyətli orqanların fəaliyyətini qanunvericilik çərçivəsində tənzimləyən ümumidövlət maliyyə nəzarəti sistemində daxildir".

Onların yanaşmasına tərəfdar çıxan O.A Makarova belə yanaşma irəli sürmüşdür:"Vergi nəzarəti vergilərin toplanmasının,hesablanmasının düzgünlüyü,qanunvericiliyin pozulmasının aşkar edilməsi və aradan qaldırılması üzrə səlahiyyətli orqanların Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq həyata keçirdiyi fəaliyyəti əhatə edir".

Vergi nəzarəti ilə bağlı azərbaycanlı iqtisadçıların da nəzəri yanaşmaları mövcuddur.Professor Damət Bağırov vergi nəzarətinin belə izah etmişdir:"Vergi nəzarəti vergitutma obyektləri və vergi ödəyicilərinin uçota alınması,vergi orqanları tərəfindən vergi qanunvericiliyinə riayət olunması, vergilərin tam və vaxtında yığılmasını həyata keçirilən vahid nəzarət sistemidir".

Yuxarıda qeyd edilən fikirləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, hər bir müəllifin nəzəri yanaşması bir birilə üst-üstə düşür. Nəticə etibarlı ilə onlar vergi nəzarətinə vergi qanunvericiliyinə riayət olunması, vergilərin tam və vaxtında ödənilməsi, düzgün hesablanması, qanunvericiliyin pozulması halında məsuliyyətə cəlb olunma üzrə icra olunan vahid nəzarət sistemi kimi baxmışlar.

Vergi nəzarəti dövlət nəzarətinin vacib funksiyalarını həyata keçirdiyindən onun tədqiq olunması iqtisadçıların həmişə diqqətində olmuşdur.

Maliyyə mexanizminin ən mühüm elementlərindən biri məhz vergi nəzarətidir. Vergi nəzarəti vergi qanunvericiliyini qorumaqla bütün iqtisadi sistemə təsir edir. Bildiyimiz kimi, vergi nəzarətinin meydana gəlməsi obyektiv səbəblərdən olmuşdur. Hər bir iqtisadi subyekt öz mülkiyyətinin vergiyə cəlb edilməsindən yayındırmağa çalışır. Bu zaman dövlətin iqtisadi maraqlarına mənfi təsir göstərmiş olur.

Vergi nəzarətinin nəzəri cəhətdən öyrənilməsində əsas məqsəd onun mahiyyətini tam başa düşərək iqtisadi sferada rolunu müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. İqtisadi sferada vergi nəzarətinin əsas rollarından biri vergi ödəyiciləri arasında yaranan vergi yayınlmalarına qarşı mübarizə aparmaqdır.

1.2. Vergi nəzarətinin mahiyyəti və formaları

Bildiyimiz kimi, maliyyə-büdcə sisteminin formalaşdırılmasında başlıca amil maliyyə resurslarının cəlb olunmasıdır. Dövlət büdcəsinin formalaşmasında əsas rol oynayan elementlərdən biri vergilərdir. Vergi yığımlarının da büdcəyə vaxtında daxil olması vergi ödəyicilərindən asılıdır. Bu səbəbdən də vergi orqanları vergilərin tam və vaxtında yığılması məqsədilə vergi nəzarətini icra edirlər.

Vergi nəzarətinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, nəzarətin bu forması vergi qanunvericiliyinə, vergi ödəyicilərinin və obyektlərinin uçotuna riayət edilməsini

təmin edən mürəkkəb bir sistemdir. Vergi nəzarəti vergi qanunvericiliyinin təminatının xüsusi formasıdır.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə görə, vergi nəzarəti vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinə və vergitutma obyektlərinin uçotunun düzgün aparılmasına nəzarət edən vahid sistemdir. Vergi nəzarəti 2001-ci il 29 mart Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi haqqında" əsasnaməyə görə Vergilər Nazirliyi həyata keçirir. Nazirlik tabeliyindəki vergi orqanları vasitəsilə vergi ödəyicilərini, vergitutma obyektlərini uçota almaqla, sorğular aparmaqla və Vergi Məcəlləsində müəyyənləşdirilmiş digər formalarda vergi nəzarətini həyata keçirir.

Vergi nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 32-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Bu maddənin 32.2.-ci bölməsinə əsasən vergi nəzarətini bu Məcəllədə və Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirirlər. Yerli vergilərin (bələdiyyə vergilərinin) qanunvericiliyə uyğun olaraq hesablanmasına, tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarət bələdiyyələrin vergi xidməti orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı vergi nəzarətinin başlıca vəzifələrindən biridir. Vergi nəzarətinin ilkin metodlarına daxildir:

1-Proqnoz

2-Xəbərdarlıq

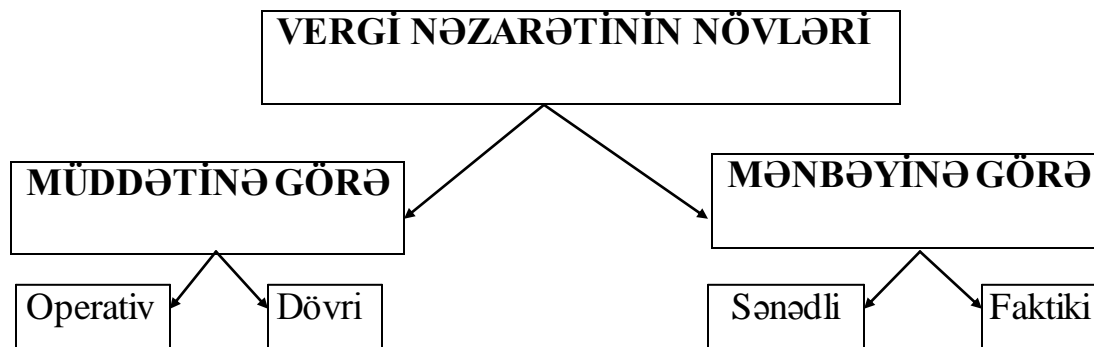
3-Cəza

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi və Gömrük Məcəlləsində göstərilən qaydalarda vergi nəzarətini Vergilər Nazirliyi və Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsi icra edir. Yerli vergilərin tam və vaxtında toplanmasına ,qanunvericiliyə

uyğun olaraq hesablanmasına nəzarət bələdiyyələrin vergi xidməti orqanları tərəfindən aparılır.

Vergi nəzarətinin növlərini aşağıdakı sxemdə göstərə bilərik:

Nəzarətin növlərinin izahını verək.

Operativ nəzarət- nəzarət olunan əməliyyat hesabat dövrü ərzində başa çatarkən onun kəmiyyət və keyfiyyət səviyyələrinə müvafiq olaraq həyata keçirilir. Operativ nəzarət həyata keçirilən zaman plan, texniki, mühasibat uçotu və statistik məlumatlardan istifadə olunur.

Dövri nəzarət- plan, smeta, ilkin sənədlər, hesabatlar, uçot registridə olan məlumatlar, normativ sənədlər və başqa məlumat mənbələri əsasında müəyyən bir hesabat dövrü ərzində icra edilir.

Faktiki nəzarət- nəzarət obyektinin vəziyyətinə baxış, ekspertiza, yenidən hesablanma və başqa tədbirlər əsasında aparılan yoxlamadır.

Sənədli nəzarət- nəzarət obyektinin məzmununun təyinatına uyğun olması araşdırılır.

Vergi nəzarəti metodu dedikdə, qanunvericiliyə uyğun formada təsərrüfat əməliyyatlarının aparılması, sənədlərdə düzgün qeyd edilməsi, vergi pozuntuları və

cinayətinin aşkar edilməsi istiqamətində üsul başa düşülür. Vergi nəzarəti metodlarının tətbiqi zamanı mütləq şəkildə hüquqi normalara əməl edilməlidir. Bu normalara riayət edilmədiyi halda vergi yoxlaması aktı hüquqi qüvvəyə malik ola bilməz. Vergi nəzarəti metodları əlamətləri üzrə aşağıdakı formalarda qruplaşdırıla bilər:

1-Tətbiq olunan metodların oxşarlığına görə

2-Əməltutumluluğuna görə

3-Vergi yoxlamalarını aparan subyektlərin ixtisas tələbləri üzrə

Yuxarıda qeyd etdiyimiz əlamətlərə müvafiq olaraq vergi nəzarəti metodlarını fərqləndirə bilərik:

1-İnformativ metodlar

2-Faktiki nəzarət metodları

3-Hesablama analitik metodlar

İndi isə qeyd etdiyimiz nəzarət metodlarını ayrı-ayrılıqda şərh edək.

İnformativ metodlar sənədlərlə iş aparılması üzrə məlumatlar, insanlarla birgə işləmə təcrübəsinə əsaslanır.

Faktiki nəzarət metodları vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərinin düzgün hesablanmasını, zamanında büdcəyə ödənməsi üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar üsulları ifadə edir. Faktiki nəzarət metodları aşağıdakı metodları özündə cəmləşdirir:

1-Vergi ödəyicilərinin əmlakının inventarizasiyası

2-Ekspert qiymətləndirilməsi

3-Vergi nəzarəti həyata keçirilən zaman əlavə kömək məqsədilə mütəxəssis dəvət olunması

4-Yerinə yetirilmiş işlərin faktiki həcmnin yoxlanılması

5-Qarşılıqlı tutuşdurma və yoxlama və s.

Faktiki nəzarət metodları əməktutumlu hesab edilir.

Hesablama analitik metodlar da əməktutumlu hesab olunur və bu zaman analitik iş təcrübəsi tələb olunur.Hesablama analitik metodları aşağıdakı formalarda ifadə edə bilərik:

1-Köməkçi metodlar

2-Dolayı metodlar

Köməkçi metodlar vergi qanunvericiliyinin pozulması və cinayətlərin aydınlaşdırılması məqsədilə təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərini dərinlən öyrənilməsinə və tədqiq olunmasına istiqamətlənmişdir.Köməkçi metodlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

1-Nəzarət tutuşdurması

2-Texniki-iqtisadi hesablamalar

3-Sənədlərdə qeyd edilən məlumatların məntiqi qiymətləndirilməsi

4-Plan,faktiki ,normativ məlumatların iqtisadi təhlili.

Dolayı metodlara aşağıdakılar aiddir:

1-Bazar qiymətlərinin vergitutma məqsədləri üçün müəyyən edilməsi

2-Xüsusi kapitalın təhlil edilməsi

3-Müəssisənin fəaliyyətinin müqayisəli təhlili vəs.

Vergi nəzarəti formaları dedikdə, nəzarətin təşkil olunma üsulu başa düşülür.Vergi nəzarəti formalarına daxildir:

1-Vergi yoxlamaları

2-Vergi ödəyicilərinin uçotu

3-Vergi daxilolmalarının operativ-mühasibat uçotu

4-Gəlirlərin xərclərə uyğunluğuna nəzarət

Vergi nəzarəti sahəsində vergi yoxlamaları mühüm əhəmiyyətə malikdir ki, məhz bu yoxlamalar da vergi orqanları tərəfindən aparılır. Vergilərin hesablanması düzgünlüyünə və tamlığına nəzarət vergi yoxlamaları tərəfindən həyata keçirilir. Vergi orqanlarına vergi ödəyiciləri tərəfindən təqdim olunan bütün sənədlər vergi yoxlamasına cəlb olunur. Vergi orqanları tərəfindən qəbul olunmuş məlumatlarla faktiki məlumatlar müqayisə edilir. Əgər hər hansı bir kənarlaşmalar müəyyən olunarsa qanunvericiliyə müvafiq olaraq tədbirlər həyata keçirilir. Vergi yoxlamalarının mahiyyətini aşağıdakı elementlər əks etdirir:

1-Yoxlamanın subyekti

2-Yoxlamanın obyektı

3-Yoxlamanın məqsədi

4-Yoxlamanın aparılmasının baza üsulu

İndi isə bu elementlərin ayrı ayrılıqda izahını verək.

Yoxlamanın subyekti dedikdə yoxlamayı aparmaq hüququna malik dövlət nəzarət orqanları (əsasən vergi və gömrük orqanları) nəzərdə tutulur. Yoxlamanın obyektı vergi ödəyicilərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərini əks etdirir. Vergi yoxlaması həyata keçirilən zaman maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti məlumatlarının ya hamısı ya da müəyyən bir qismi tələb oluna bilər. Yoxlamanın məqsədi vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarəti əks etdirir. Yoxlamanın aparılmasının baza üsulu vergi bəyannamələrində əks etdirilən maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarına dair məlumatların faktiki məlumatlarla müqayisə etdirilməsidir.

Vergi orqanları tərəfindən aparılan yoxlamalar müəyyən əlamətlər üzrə təsnifləşdirilir:

1-Aparılma yerinə görə: Səyyar və Kameral

2-Yoxlanılan məsələnin həcminə görə: Kompleks,Seçmə,Məqsədli

3-Yoxlamanın təşkili üsuluna görə: Növbəti və Növbədən kənar

4-Aparılma üsuluna görə: Seçmə və Başdan başa

Qeyd edilən təsnifatın izahını verək.

Vergi yoxlamalarının təkmilləşdirilməsi məqsədilə Vergi Məcəlləsində bir sıra əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Bunun nəticəsində vergi yoxlamaları ilə bağlı bəzi çətinliklərin aradan qaldırılması və onlarla əlaqəli müəyyən məsələlərin təkmilləşdirilməsi gözlənilir.Kameral vergi yoxlaması dedikdə vergi orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş yerlərə getmədən,vergi ödəyiciləri tərəfindən orqanlara təqdim olunan hesabatlar,vergi hesablanması və ödənilməsinə dair digər sənədlər də daxil olmaqla aparılan yoxlama üsuludur.

Kameral vergi yoxlamalarının 30 gün müddətində başa çatdırılması 2017-ci ilin 1 yanvar tarixinədək qüvvədə idi.Bəzən vergi ödəyicilərinin lazımi sənədləri vaxtında təqdim edə bilməmələri və yaxud sənədləşmənin aparılmaması kameral vergi yoxlamalarının müddətinin uzanmasına səbəb olurdu. Bu kimi halların aradan qaldırılması məqsədi ilə kameral vergi yoxlamasının vergi bəyannaməsinin təqdim edildiyi müddətdən 30 iş günü müddətində həyata keçirilməsi qəbul edildi. Bu müddət bitdikdən sonra həmin bəyannamə üzrə yenidən kameral vergi yoxlamasının keçirilməsini qadağan edildi. Vergi Məcəlləsinin 37-ci maddəsinə bu müddəə daxil edilmişdir.

Vergi orqanlarında tətbiq edilən risklərin avtomatlaşdırılmış qaydada emalı sistemi bəyannamələrin 30 gün müddətində kameral qaydada yoxlanılmasına imkan verəcəkdir. Kameral vergi yoxlaması yekunlaşdıqdan sonra vergi orqanı tərəfindən

vergilərin hesablanmasına dair mənbəyi məlum olmayan sənəd və məlumat aşkar etdikdə, vergi ödəyicisinə 5 iş günü ərzində dəqiqləşdirilmiş vergi bəyannaməsinin 10 iş günü müddətində təqdim edilməsi üçün müvafiq bildiriş göndərəcəkdir.

Bu yoxlamanın əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Vergi qanunvericiliyinə vergi ödəyicilərinin riayət etmələrinə nəzarət
- Vergi hüquq pozuntularının aşkar edilməsi,aradan qaldırılması məqsədilə tədbirlərin həyata keçirilməsi
- Aşkarlanmış pozuntular üzrə tam yaxud qismən ödənilməmiş məbləğlərin vergi ödəyicilərindən tutulması
- Qanun pozuntularına görə məsuliyyətə cəlb edilmə
- Səyyar vergi yoxlamasının aparılması məqsədilə vergi ödəyicilərinin seçilməsi üzrə məlumatların müəyyən edilməsi

Kameral vergi yoxlaması aşağıdakı kimi aparılır:

- 1-Hesabatlara vizual nəzarət
- 2-Hesabatların təqdim olunma vaxtına nəzarət
- 3-Riyazi hesablamaların düzgün yerinə yetirilməsinə nəzarət
- 4-Vergitutma bazasının doğru hesablanmasına nəzarət
- 5-Vergi güzəştlərinin və dərəcələrinin qanunvericiliyə uyğun olaraq tətbiq edilməsinə nəzarət

Bu yoxlama həyata keçirilən zaman vergi orqanları aşağıdakı qaydalara əməl etməlidir:

- 1-Kameral yoxlama aparılması məqsədilə vergi ödəyiciləri tərəfindən təqdim edilən sənədlərdə hər hansı bir səhv aşkar olunduqda əlavə məlumat almaq məqsədilə vergi orqanları vergi ödəyicilərindən sənəd,izahat tələb etmək hüququna malikdir.

2-Yoxlama həyata keçirilən zaman vergilərin hesablanmasında hər hansı bir səhv aşkar olunarsa Vergilər Nazirliyi tərəfindən müəyyən olunmuş formada vergi orqanı tərəfindən vergi ödəyicilərinə 5 iş günü müddətində bildiriş göndərilir. Burada hesablamalarda aşkar edilmiş səhvlər, həmçinin vergi ödəyicilərinin məcəlləyə müvafiq olaraq şikayət etmək hüququ da əks etdirilir.

3-Əgər vergi ödəyicisi tərəfindən xronometraj metodu ilə yoxlama tələb olunarsa, bundan əvvəl həyata keçirilmiş xronometraj üsulu ilə həyata keçirilmiş yoxlamanın nəticələrindən istifadə oluna bilər.

Səyyar vergi yoxlaması vergi orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş yerlərə gedilərək vergi orqanlarının səlahiyyətli şəxsləri tərəfindən aparılır. Vergi Məcəlləsinə edilmiş əlavə və dəyişikliklərdən sonra 38.1-ci maddədə “Səyyar vergi yoxlaması” sözlərindən sonra “, o cümlədən elektron audit” sözləri əlavə edilmişdir. Vergi Məcəlləsinin 38.2-ci maddəsinin ikinci bəndində olan “ildə” sözü “təqvim ili ərzində” sözləri ilə əvəz olunmuşdur.

Ümumiyyətlə yoxlamanın bu forması daha səmərəli üsul hesab olunur. Belə ki, vergi qanunvericiliyinin pozulması halları bu üsul sayəsində asanlıqla aşkar edilir. Bu yoxlamanın həyata keçirilməsi o zaman səmərəli hesab edilir ki, yoxlamanın aparılmasına çəkilən xərclər hesablanmış əlavə məsrəflərdən aşağı olsun.

Səyyar vergi yoxlaması həm fiziki həm də hüquqi şəxslərdə aparıla bilər. Bu yoxlamanın başlıca vəzifələri aşağıdakılardır:

1-Yoxlama aparılan subyektin vergilərin düzgün hesablanması, tam və vaxtında ödənilməsini müəyyən etmək məqsədilə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin bütünlüklə yoxlanılması

2-Tədqiq edilən sənədlərdə, həmçinin mühasibat sənədlərində pozuntuların aşkarlanması

3-Vergi qanunvericiliyinin pozulması üzrə faktların toplanması və onların sənədləşdirilməsi

4-Tam və yaxud qismən ödənilməmiş vergi borclarının hesablanması

5-qanun pozuntularının aradan qaldırılması məqsədilə təkliflərin hazırlanması və ödəyicilərin məsuliyyətə cəlbə

Səyyar vergi yoxlaması aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1-Hazırlıq mərhələsi

2-Müəyyən edilmiş ərazidə yoxlamanın həyata keçirilməsi

3-Aktın tərtib edilməsi

4-Aktın imzalanaraq vergi ödəyicisinə təqdim olunması

5-Yoxlama materiallarına baxaraq qərarların qəbul olunması

6-Qəbul olunmuş qərarların icrası

Xüsusi seçmə,təsadüfi seçmə,daxili və kənar informasiya əsasında seçmə vasitəsilə səyyar vergi yoxlaması aparılacaq vergi ödəyiciləri müəyyənləşdirilir.

Xüsusi seçmə üsulu vasitəsilə elə vergi ödəyiciləri seçilir ki,onların qanunvericiliyi pozma ehtimalları böyük olur.

Ümumiyyətlə səyyar vergi yoxlaması çox vaxt aparan yoxlama hesab olunur.Bu səbəbdən də bütün vergi ödəyicilərində bu yoxlama aparılan zaman müntəzəmlik bir qədər pozulur.Bu zaman təsadüfi seçmə üsulu tətbiq olunur.Təsadüfi seçmə üsulu aşağıdakıları təmin edir:

1-Maksimum dərəcədə vergi ödəyiciləri ilə səyyar yoxlamayı əhatə edilməsinə imkan yaradır

2-Vergi intizamının qiymətləndirilməsi(vergi orqanları tərəfindən nəzarət olunan yerdə)

Digər səmərəli üsullardan biri daxili informasiya əsasında seçmədir. Buraya aşağıdakılar daxildir:

1-Vergi ödəyicisinin vergi və mühasibat hesabatı göstəricilərinin digər vergi ödəyicilərinin orta göstəricilərilə müqayisə olunması

2-Ardıcıl dövrlər üzrə vergi və mühasibat hesabatlarının müqayisə olunması

3-Başqa vergi ödəyicilərinin yoxlanması zamanı toplanmış məlumatlardan istifadə olunması

Vergi orqanlarının qərarına əsasən səyyar vergi yoxlaması növbəti və növbədənkənar formada həyata keçirilir. Növbəti yoxlama həyata keçirilərsə ən azı 15 gün öncədən vergi ödəyicilərinə bildiriş göndərilməlidir. Burada yoxlamanın həyata keçiriləcəyi tarix, vergi orqanlarının və ödəyicilərinin hüquq və vəzifələri əks olunur.

Növbədənkənar vergi yoxlamaları aşağıdakı hallarda həyata keçirilir:

1-Müəyyən olunmuş müddətdə və vergi orqanlarının xəbərdarlığına baxmayaraq vergi hesabatları təqdim olunmadığı halda

2-Tərtib edilmiş aktda yalnız məlumatlar aşkar olunarsa

3-Vergi ödəyiciləri tərəfindən artıq ödənilmiş vergilərin, maliyyə sanksiyalarının, faizlərin qaytarılması barədə ərizə daxil olduqda

4-Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları tərəfindən vergi yoxlamalarının icrası üzrə qərar verildikdə

5-Vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxsin ləğv olunması və yaxud yenidən təşkili, həmçinin fiziki şəxslərin hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətinə xitam verilməsinə dair məlumat daxil edildikdə

Yoxlamanın nəticəsinə dair vergi orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən müəyyən edilmiş formada akt tərtib olunur. Bu akt vergi orqanının vəzifəli şəxsləri, fərdi sahibkar və vergi ödəyicisinin rəhbəri tərəfindən imzalanmalıdır.

Kompleks yoxlama dedikdə,yoxlama dövrü ərzində vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsini müəyyən etmək məqsədilə maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının bütövlükdə yoxlanılmasıdır.

Seçmə yoxlaması vergi ödəyicilərinin müəyyən vergi növləri üzrə hesablanma və ödənmə əməliyyatlarını müəyyənləşdirmək məqsədilə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinin yoxlanılmasıdır.Bu yoxlama vergi agentləri tərəfindən icra olunur.Onların vəzifəsi vergiləri hesablamaq,tutmaq və büdcəyə köçürməkdir.

Məqsədli yoxlama dedikə ödəyicilərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti zamanı vergi qanunvericiliyinə riayət etmələri yoxlanılır.

Başdan-başa yoxlama üsulunda müəssisənin hər bir sənədi yoxlanılır.

Seçmə yoxlanılması zamanı müəssisənin sənədlərinin bir hissəsi seçilərək yoxlamaya cəlb olunur.Bu zaman müəyyən bir qanun pozuntusu aşkarlanarsa,bu yoxlama başdan-başa yoxlama ilə əvəzlənir.

Dövlət vergi orqanları tərəfindən yoxlamalar aparılan zaman həm vergi orqanlarının vəzifəli şəxsləri üçün həm də vergi ödəyiciləri üçün mümkün əlverişli hallar nəzərə alınmalıdır.Yoxlamanın icrası zamanı vergi orqanlarının vergi ödəyicilərindən digər iqtisadi subyektlərlə həyata keçirdiyi vergi predmetinə dair sənədləri tələb etmək hüququna malikdir.Bu o halda tələb olunur ki, vergi orqanının əsaslı səbəbi olsun.

Vergi nəzarəti formalarından biri olan vergi ödəyicilərinin uçotunun izahını verək.

Vergilərin tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarət ilk öncə vergi ödəyicilərinin uçota alınmasından başlayır.Vergi nəzarətinin təmin olunması üçün vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxslər vergi tutulan gəlirləri Azərbaycan mənbəyindən olan,ödəmə yerində bu gəlirdən vergi tutulmayan qeyri-rezidentlər gəlirin alındığı yer üzrə(Azərbaycan mənbəyindən),bəyannamə verməli olan fiziki şəxslər və fərdi sahibkarlar yaşadıkları ünvan üzrə vergi orqanlarında uçota alınmalıdırlar.

Əgər vergi ödəyicisinin nümayəndəlik və filialları onun uçota alındığı ərazidən kənar da yerləşərsə, vergi ödəyicisi hər iki ünvanda uçota alınmalıdır. Aşağıdakı cədvəldə vergi ödəyicilərinin uçota alınma yerləri aydın ifadə olunmuşdur:

Hüquqi şəxslər	Olduqları (hüquqi ünvan) sahə üzrə
Vergiə cəlb edilmiş Azərbaycan mənbəyindən olan və ödəmə yerində bu gəlirdən vergi tutulmayan qeyri-rezidentlər	Azərbaycan mənbəyindən gəlirin alındığı yer üzrə
Fərdi sahibkarlar və bəyannamə verməli olan rezident fiziki şəxslər	Yaşadıqları ünvan üzrə
Xüsusi notariuslar	Fəaliyyət göstərdiyi yer üzrə

Vergi ödəyiciləri vergi orqanlarında uçota alınmaq üçün ilk növbədə ərizə ilə müraciət etməlidirlər. Hüquqi şəxslər dövlət qeydiyyatına alındığı gündən vergi orqanına öz ərizələrini təqdim etməlidirlər. Respublika ərazisində filial və nümayəndəliklərlə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər 30 gün müddətində vergi orqanına ərizələrini təqdim etməlidir. Filial və nümayəndəliklər ayrıca uçota alınaraq onlara VÖEN verilir. Mühasibat hesabatlarında, vergi haq-hesabları, bəyannamələrdə, nəzarət-kassa aparatlarının çeklərində, bank, gömrük və başqa ödənişlər həyata keçirilərkən vergi ödəyiciləri tərəfindən sənədlərdə VÖEN mütləq şəkildə əks etdirilməlidir.

VÖEN vergi orqanı tərəfindən göndərilən bütün bildirişlərdə qeyd olunur. Daimi nümayəndəlik yaratmayan strukturlar respublika ərazisində fəaliyyət göstərməyə başladığı 30 gün ərzində olduqları yer üzrə vergi orqanına ərizələrini təqdim etməlidir. Xarici hüquqi şəxslər idarəetmə yerlərində rezident hesab olunduqları

vaxtdan 30 gün müddətində ərizələrini təqdim etməlidir. Ərizələr vergi orqanına daxil olduğu gündən 10 gün ərzində həyata keçirilməlidir. Vergi ödəyicilərinə şəhadətnamə bu müddət ərzində verilir. Vergi ödəyicilərinin uçota alınması və ləğv olunması rüb başa çatdıqdan 7 gün ərzində vergi orqanı tərəfindən müvafiq statistika orqanlarına məlumat verilir.

Hal hazırda vergi ödəyicilərinin uçotu elektron formada da aparılır. Bunun üçün Vergilər Nazirliyinin www.taxes.gov.az internet sahifəsinə daxil olaraq ilk öncə elektron xidmətlər seçilməlidir. E-xidmətlər bölməsində "Hüquqi şəxslərin onlayn qeydiyyatı", "Fərdi sahibkarların onlayn qeydiyyatı" mövcuddur.

Vergi nəzarətinin hər hansı formada həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq həm vergi orqanlarının həm də vergi ödəyicilərinin maraqları təmin edilməlidir. Dövlət tərəfindən vergilərə nəzarət edilməsi vergi sisteminin səmərəliliyinin artırılmasında böyük rol oynayır. Bəzən vergi nəzarəti yalnız vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinə, vergiləri tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarət kimi başa düşülür. Onu da nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, vergi nəzarəti yalnız vergi ödəyiciləri üzərində nəzarət deyil, həmçinin vergi qanunvericiliyinə, ona edilmiş əlavə və dəyişikliklərə düzgün əməl olunmasına da nəzarəti ifadə edir.

Vergi yoxlamalarının obyektini dedikdə, vergilərin hesablanması və ödənilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür. Vergi nəzarəti obyektinə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- 1-Vergi bəyannamələri, mühasibat hesabatları
- 2-Kontrakt və müqavilələr
- 3-Xərclər, planlar və smetalar
- 4-Malların mədaxil və məxaric edilməsi üzrə ilkin sənədlər
- 5-Bank çıxarışları, səhmlər, istiqrazlar və digər qiymətli kağızlar

6-vergilərin,digər məcburi ödənişlərin hesablanması və ödənilməsinə dair sənədlər

Vergi nəzarətinin formalarından biri də vergi uçotunun aparılmasıdır.Vergi uçotu dedikdə,vergitutmada mühasibat uçotunun alternativini olmaqla,təsərrüfat subyektlərinin vergiləri tam və düzgün formada hesablamasına dair məlumatların toplanması sistemini ifadə edir.Vergi uçotu mühasibat uçotuna əlavə kimi çıxış edir.Vergi uçotu elə aparılmalıdır ki,vergitutma bazasının həcminə təsir göstərən və göstərə biləcək təsərrüfat əməliyyatları vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq xronoloji ardıcılıqla əks etdirilməlidir.Onu da qeyd etmək lazımdır ki,vergi orqanlarının təsərrüfat subyektləri üçün vergi uçotu sənədlərinin məcburi formalarını müəyyənləşdirmək kimi bir hüququ yoxdur.

Vergi auditi vergi nəzarəti sistemində xüsusi yer tutmaqla,vergi ödəyiciləri üzərində dövlət nəzarətinin əsas üsullarından biridir.Vergi auditi vergi orqanlarından əldə edilən məlumatlar əsasında vergi ödəyicilərinin fəaliyyət göstərdiyi sahədə vergi orqanları tərəfindən aparılan səyyar vergi yoxlaması hesab edilir.Dövlət idarəetmə funksiyalarına daxil olan vergi auditinin əsas məqsədi vergi ödəyicilərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin optimallaşdırılması,vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etməkdən ibarətdir.Vergi auditi həyata keçirilən zaman vergi ödəyicisinin hesabatındakı məlumatlarla vergi orqanındakı məlumatlar tutuşdurulur,vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarət olunur,vergilərin tam və vaxtında ödənilməsi təmin olunur,yayınma hallarının qarşısı alınır.Vergi auditi dövlət vergi orqanları tərəfindən vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarət etmək məqsədilə aparılan vahid nəzarət sistemidir.Burada əsas məqsəd iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsidir.

Vergi auditi aparılan zaman aşağıda qeyd olunan məqsədlər əsas götürülür:

1-Büdcəyə ödənilməli olan vergilərin hesablanmasının düzgünlüyünün təmin olunması

2-Vergi qanunvericiliyinə riayət olunmamasına dair iddialar və maliyyə sanksiyaları barədə xəbərdarlıq verilməsi

3-Müəssisədə vergitutmanın optimallaşdırılması üzrə rəhbərə tövsiyyə xarakterli informasiyaların verilməsi

Vergi auditinin səmərəli təşkil olunması məqsədilə onun prinsiplərinə əməl olunmalıdır. Bu prinsiplərə daxildir: Qanunçuluq, hərtərəfli və tam olması, vergi ödəyicisinə zərər vurulmamasına riayət olunması, preventlik (qarşısını almaq).

Qanunçuluq prinsipi-nəzarət fəaliyyəti vergi qanunvericiliyi çərçivəsində yerinə yetirilməlidir.

Hərtərəfli və tam olma prinsipi-vergi ödəyiciləri və bütün vergi növləri tam nəzarətdə saxlanılmalıdır.

Vergi ödəyicisinə zərər vurulmamasına riayət prinsipi-aparılan fiskal tədbirlər optimal qarşılıqlı əlaqə şəraitində icra olunmalıdır.

Preventlik prinsipi-vergi qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı aparılan tədbirləri əhatə edir.

Fəsil 2. Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin müasir durumu və vergilərin rolu

2.1. Azərbaycanda vergi nəzarəti sisteminin müasir vəziyyəti

Respublikamızda vergi nəzarəti sisteminin müasir durumunu araşdırmadan ilk öncə ölkəmizdə vergi sisteminin vəziyyətinə nəzər salaq. Bildiyimiz kimi müasir vergi sisteminin qurulmasında başlıca şərt onun sosial-iqtisadi inkişaf aspektlərini nəzərə alaraq bazar iqtisadiyyatı qanunlarına uyğun olaraq formalaşdırılmasıdır. Müasir vergi sistemi ilk növbədə büdcə gəlirlərinin təmin olunmasına, əhali arasında gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsünə xidmət etməlidir. Ölkədə səmərəli vergi sisteminin yaradılmadığı halda iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üzrə islahatlar aparmaq mümkün deyildir.

Ölkəmizdə müasir vergi sisteminin qurulması ilə əlaqədar bu sahə üzrə nəzəri və praktiki məsələlərin aydınlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Respublikamızda müasir vergi sistemi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- 1- Fiziki və hüquqi şəxslər hazırkı qanunvericilik üzrə vergi öhdəliklərini yerinə yetirməlidir.
- 2- Vergilər maliyyə təminatının inkişaf etdirilməsinə xidmət etməlidir. Bu sayədə dövlət və cəmiyyətin inkişafına nail olunur.
- 3- Vergilər hec bir ideologiyadan asılı olmadan tətbiq olunmalıdır.

Dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca tərkib elementi vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin araşdırılmasıdır. Məhz bu sayədə müasir vergi sisteminə nail olunur. Müasir vergi sistemi özündə aşağıdakı vergi siyasəti xüsusiyyətlərini birləşdirməlidir:

- 1- İqtisadiyyatın inkişaf prosesini zəiflədən amillərin aradan qaldırılması məqsədilə mövcud vergi dərəcələrinin aşağı endirilməsi

2-Vergi dərəcələrinin təklif iqtisadiyyatının nəzəriyyələri əsasında endirilməsi

3-İnvestisiyaların inkişaf etdirilməsi və səmərəli vergi mühitinin yaradılması ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Ölkəmizdə vergi sisteminin strukturunu mərkəzi aparat və ona tabe vergi orqanları təşkil edir.Vergi sisteminin strukturunu aşağıdakı prinsiplər üzrə qurulur:

1-Vergitutmanın universallığının təmin edilməsi

2-Sabit vergi qanunvericiliyinə nail olmaq

3-Birdəfəlik formada vergilərin toplanması

4-Vergitutma prosesində şəffaflığın təmin olunması

5-Cəmiyyətin hər bir üzvünün iqtisadi maraqlarına uyğun siyasətin aparılması və s.

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatını tənzimləməkdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən nəzarət funksiyasının əhəmiyyəti böyükdür.Dövlətin nəzarət funksiyalarına gömrük,vergi,məhkəmə,maliyyə vəs aiddir.Hər bir qeyd olunan nəzarət funksiyaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir.Maliyyə nəzarətinin mühüm tərkib hissəsi olan vergi nəzarəti dövlət büdcəsinin formalaşmasına xidmət edən dövlət tərəfindən həyata keçirilən ən vacib tədbirlərdən biridir.Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin formalaşması uzun illəri əhatə etmiş və bu gün müasir standartlara cavab verən vergi nəzarəti sistemi formalaşmışdır.

Vergi nəzarəti 2001-ci il 29 mart Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi haqqında" əsasnaməyə görə Vergilər Nazirliyi həyata keçirir.

Hər bir dövlətin apardığı vergi siyasətinin normal fəaliyyət göstərməsi seçilmiş vergi nəzarətindən asılıdır.Respublikamızda bu məqsədlə aparılan islahatlar vergi sisteminin təmin olunmasına və vergi nəzarətinin inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənir.Bildiyimiz kimi, vergi nəzarətinin başlıca məqsədi vergilərin dövlət

büdcəsinə tam və vaxtında ödənməsini təmin etməkdir. Bu səbəbdən də respublikamızda vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər öz əksini Vergi Məcəlləsində tapmışdır. Bu tədbirlərə iqtisadi cəhətdən əlverişli vergi mexanizminin təşkili, nəzarət fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, vergi ödəyiciləri üçün əlverişli şəraitin yaradılması daxildir.

Vergi nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsində atılan ilk mühüm addımlardan biri 2005-ci il sentyabrın 12-də Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə qəbul olunmuş "Azərbaycan Respublikasında vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi haqqında Dövlət Proqramı"-dır. Bu proqram 2005-2007-ci illəri əhatə etmişdir. Bu proqramın tətbiqi sayəsində vergidən yayınma halları azaldılmış, vergilərin könüllü ödənilməsi prinsipi ön plana çəkilmiş və bu sahədə müasir texnologiyaların tətbiqinə nail olunmuşdur.

Ölkəmizdə vergi nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsilə bağlı islahatlar hələ də davam etməkdədir. Bu məsələ ilə əlaqədar Vergilər Nazirliyinin vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi üzrə 2013-2020-ci illər üçün Strateji planında vergi nəzarətinə dair görülməli tədbirlər əks olunmuşdur.

Vergi sistemində nəzarət ölkəmizdə öz səlahiyyətləri daxilində dövlət vergi orqanları tərəfindən aparılır. Dövlət vergi orqanları özündə Vergilər Nazirliyi və ona tabe olan vergi orqanlarını birləşdirir. Dövlət vergi orqanları fəaliyyətlərinin icrasını tam müstəqil şəkildə həyata keçirir, heç bir hökumət orqanından asılı deyildir. Dövlət vergi orqanları tərəfindən qəbul olunmuş qərarlar hamı üçün məcburi xarakter daşıyır.

Müasir dövrdə ölkəmizdə vergi nəzarəti hakimiyyətçilik prinsipinə əsaslanır. Bu nəzarət icra edilən zaman ancaq qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş tədbirlər yerinə yetirilə bilər. Bəzi hallarda nəzarət aparılarkən "güc" tətbiqindən istifadə olunur ki, məhz bu hallar da qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində vergi nəzarətinin müəyyən edilmiş formaları həm vergi orqanlarının həm də vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə düzgün

riayət etmələrini, vergilərin tam və vaxtında ödənməsini, yarıya biləcək qanun pozuntularının aradan qaldırılmasına xidmət edir.

Vergi nəzarətinin əsas məqsədi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Bu səbəbdən də hər bir dövlət vergi nəzarəti sahəsinin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər həyata keçirməlidir. Vergi nəzarəti hökumətin iqtisadi-siyasi durumuna görə seçilir. Vergi nəzarətinin səmərəli fəaliyyəti və inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar 16 dekabr 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

Ölkəmizdə vergi nəzarəti aşağıda qeyd olunan funksiyaları həyata keçirir:

- 1-Vergitutma obyektlərinin fəaliyyəti üzərində müşahidə aparılması
- 2-Zəruri informasiyaların toplanması, onların təhlil edilməsi, proqnozların aparılması
- 3-Qanunvericiliyin pozulma hallarının aşkar olunması və ona qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsi
- 4-Gələcəkdə yeni hüquq pozuntularına yol verilməməsi məqsədilə qanunazidd əməllərin qarşısının alınması
- 5-Qanunlara əməl etməyən subyektlərin aşkar edilməsi, məsuliyyətə cəlb olunması və başqa qanunvericiliklə müəyyən edilmiş funksiyalar həyata keçirilir.

Bildiyimiz kimi ilk dövrlərdə yaranan vergi nəzarəti sistemi uzun illər öncə yaranmış vergitutmanın prinsipləri əsasında formalaşmışdır. Bu prinsiplər əsasında qurulan vergi nəzarəti zamanı inzibatçılıq xərcləri xeyli yüksək olur və vergi orqanları vergi ödəyicilərini daim nəzarətdə saxlamağı üstün tuturdular. Vergi orqanları və ödəyiciləri arasındakı münasibətin etibarlılığı aşağı idi. Bu səbəbdən də müasir vergi nəzarətinin formalaşması üçün yeni yanaşmanın tətbiqinə başlandı. Bu yanaşma özündə vergi partnyorluğunu və nəzarət sistemində informasiya texnologiyalarının tətbiqini birləşdirir. Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş

19.07.2013-cü il,190 nömrəli Qərarı "Vergi partnyorluğu sazişinin bağlanması Qaydaları" vergi ödəyicilərinə aşağıdakı imkanları təqdim edir:

1-Səyyar vergi yoxlamalarının müddətinin azaldılması-vergi ödəyiciləri vergi orqanlarına tələb edilən məlumatları tam və vaxtında təqdim etdiyi halda,aparılacaq növbəti səyyar yoxlaması daha az vaxt tələb edən prosedurlarla yerinə yetiriləcək

2-Vergi ödəyicilərinin vergi riskləri təhlil olunaraq minimallaşdırılır-Bu zaman vergi ödəyiciləri biləcək ki,hansı səbəblərdən vergi orqanları onların biznes fəaliyyətlərini vergi öhdəliklərinin icrası üzrə riskli olmasını bəyan edir.

3-Bu sazişin şərtlərinə riayət edən vergi ödəyicilərini öz vergi risklərini nəzarətdə saxlayaraq onun minimallaşmasına nail olur və intizamlı vergi ödəyicisi kimi nüfuzu yüksəlir.

4-Bu sazişin düzgün formada tətbiqi nəticəsində ölkənin biznes mühitində maliyyə şəffaflığı yaranır və qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşları artır.Nəticədə qeyri-neft sektorundan vergidaxiləmələrinin həcmi yüksələcək.

Ölkəmizin vergi nəzarəti sistemində tətbiq edilən konsepsiyalarından biri Horizontal Monitoring Konsepsiyasıdır.Bu konsepsiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, vergilərin tam və vaxtında ödənməsi üzrə dövlət vergi orqanlarının yükünün qarşılıqlı əməkdaşlıq əsasında biznes cəmiyyətilə bölüşdürülməsidir. Respublikamızda bu konsepsiyanın(Azərbaycan Vergi Partnyorluğu) tətbiqi zamanı aşağıdakılar nəzərə alınır:

-Sazişin bağlanılmasına dair vergi ödəyiciləri öz niyyətlərini ifadə etməlidir

-Vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinin monitorinqinin aparılması

-Vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında olan qeyri-müəyyən məsələlərə aydınlıq gətirilir

-Vergilərin tam və vaxtında yerinə yetirilməsi,vergi risklərinin azaldılması üzrə vergi orqanları ilə ödəyicilər arasında saziş bağlanır

-Vergi riskləri baxımından şübhəli təşkilatlarla əməliyyatların aparılmaması barədə vergi orqanları vergi ödəyicilərinə xəbərdarlıq edir.

Hazırda ETT dövrünü yaşadığımızı görə iqtisadiyyatın böyük bir qismi elektronlaşmışdır. Elektron ticarətin geniş vüsət aldığı bir dövrdə ölkəmizdə bu ticarət üzrə vergi nəzarətinin təşkil olunması aktual məsələlərdən biridir. Elektron ticarət üzərində vergi nəzarəti Vergi Məcələsində müəyyənləşdirilmiş ümumi qaydalar əsasında həyata keçirilir. Vergi mütəxəssisləri bu sahənin vergiyə cəlb olunmasının daha səmərəli vergi mexanizminin hazırlanması üzərində çalışırlar. Bu məqsədlə dünyanın qabaqcıl ölkələrinin elektron ticarət üzərində vergi nəzarəti təcrübələri araşdırılır.

Bu sahə üzrə vergi nəzarətinin təşkil edilməsi zamanı qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri kommertiya fəaliyyətilə məşğul olan internet resurslarının vergi uçotuna alınmasıdır.

Ölkəmizin vergi nəzarətinin müasir vəziyyətinə nəzər salsaq görərik ki, aparılan islahatların nəticəsində bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab verən nəzarət sistemi qurulmuşdur. Respublikamızda vergi nəzarəti müasir standartlara cavab verən İKT ilə aparılır.

Vergi nəzarətində İKT-nin tətbiqi həm vergi ödəyiciləri həm də nəzarəti aparan vergi orqanlarının vəzifəli şəxsləri üçün əlverişlidir. Analitik məlumatlar, informasiya texnologiyaları, baza məlumatları üzrə nəzarət tədbirləri reallaşdırılır. Vergi nəzarətinin təşkili vergi daxilolmalarının həcminə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, aparılan nəzarət sayəsində vergidən yayınma halları aşağı salınır ki, bu da dövlətin iqtisadi mənafeyinə müsbət təsir göstərir.

2017-ci ildən etibarən intizamlı vergi ödəyiciləri üçün «yaşıl dəhliz» prinsipi üzrə ənənəvi, innovativ üsullarla xidmətlərin göstərilməsinə təşkilati və inzibati vergi nəzarəti aparılır. Bu zaman vergi ödəyiciləri ənənəvi xidmətlərdən əlavə, İKT-nin son nailiyyətlərinə əsaslanan innovativ xidmətlər də əldə etmiş olurlar.

Bu xidmətlərə videobağlantılar, çağrı və xidmət mərkəzlərində növbəsiz və sürətli xidmətlərin göstərilməsi, seminar və konfransların təşkili, xüsusi təlim proqramlarının hazırlanması və başqaları daxildir. Vergi sisteminə aparılan əməliyyatların elektronlaşdırılması vergi nəzarətinin aparılmasını xeyli asanlaşdırmışdır.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi vergi ödəyicilərinə 65 növ elektron formada vergi xidməti göstərir. Gələcəkdə bu xidmətlərin daha da genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Vergi nəzarəti sisteminin müasir standartlara cavab verməsi üçün vergi xidmətində beynəlxalq təcrübələrin tətbiqi həmişə aktual məsələ olmuşdur. Vergilər Nazirliyi nəzarət sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə beynəlxalq münasibətlərini daha da inkişaf etdirir.

Vergi sistemində aparılan islahatların müsbət nəticəsi özünü dövlət büdcəsi proqnozunun icrasında əks etdirir. Vergi nəzarətinin ölkəmizdə səmərəli aparılması nəticəsində büdcəyə vergidaxilolmaları tam və vaxtında ödənilir. 2015-ci ilin yanvar-oktyabr ayları ərzində Vergilər Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş proqnoz tapşırıqlarının 100.1%-i yerinə yetirilmişdir. Bu dövlət büdcəsinə 5 milyard 970 milyon 247 min manat vəsaitin daxil olması deməkdir.

2016-cı ilin yanvar-avqust ayları ərzində dövlət büdcəsinə 4 milyard 351 milyon 970 min manat daxil olaraq proqnoz tapşırıqlarının 100.3%-i icra olunmuşdur.

Ümumiyyətlə 2016-cı il ərzində Vergilər Nazirliyi tərəfindən büdcəyə 7 milyard 15,6 milyon manat vəsait daxil olaraq proqnoz tapşırıqlarının 100.1%-i icra olunmuşdur. Dövlət büdcəsinə 2017-ci ilin yanvar-aprel ayları ərzində 2 milyard 256 milyon 748 min manat vəsait ödənilmişdir. Bu Vergilər Nazirliyi tərəfində müəyyən edilmiş proqnoz tapşırıqlarının 106.3% -nin yerinə yetirilməsi deməkdir.

Aşağıdakı cədvəldə 2015 və 2016 -cı illərin proqnoz tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi əks etdirilmişdir:

Cədvəl 1

İllər	2015-ci il			2016-cı il		
	Proqnoz	İcra	İcra faizi	Proqnoz	İcra	İcra faizi
Göstəricilər(mln.manatla)						
Cəmi	7112,0	7118,3	100,1	7010,0	7015,6	100,1
Neft sektoru	2300,0	2089,9	90,9	1610,0	1610,1	100,0
Qeyri-neft sektoru	4812,0	5028,4	104,5	5400,0	5405,5	100,1

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi

Cədvələ nəzər saldıqda aydın olur ki, 2015-ci il ilə müqayisədə 2016-cı ildə qeyri-neft sektorundan daxilolmalar 7.5% artmışdır.

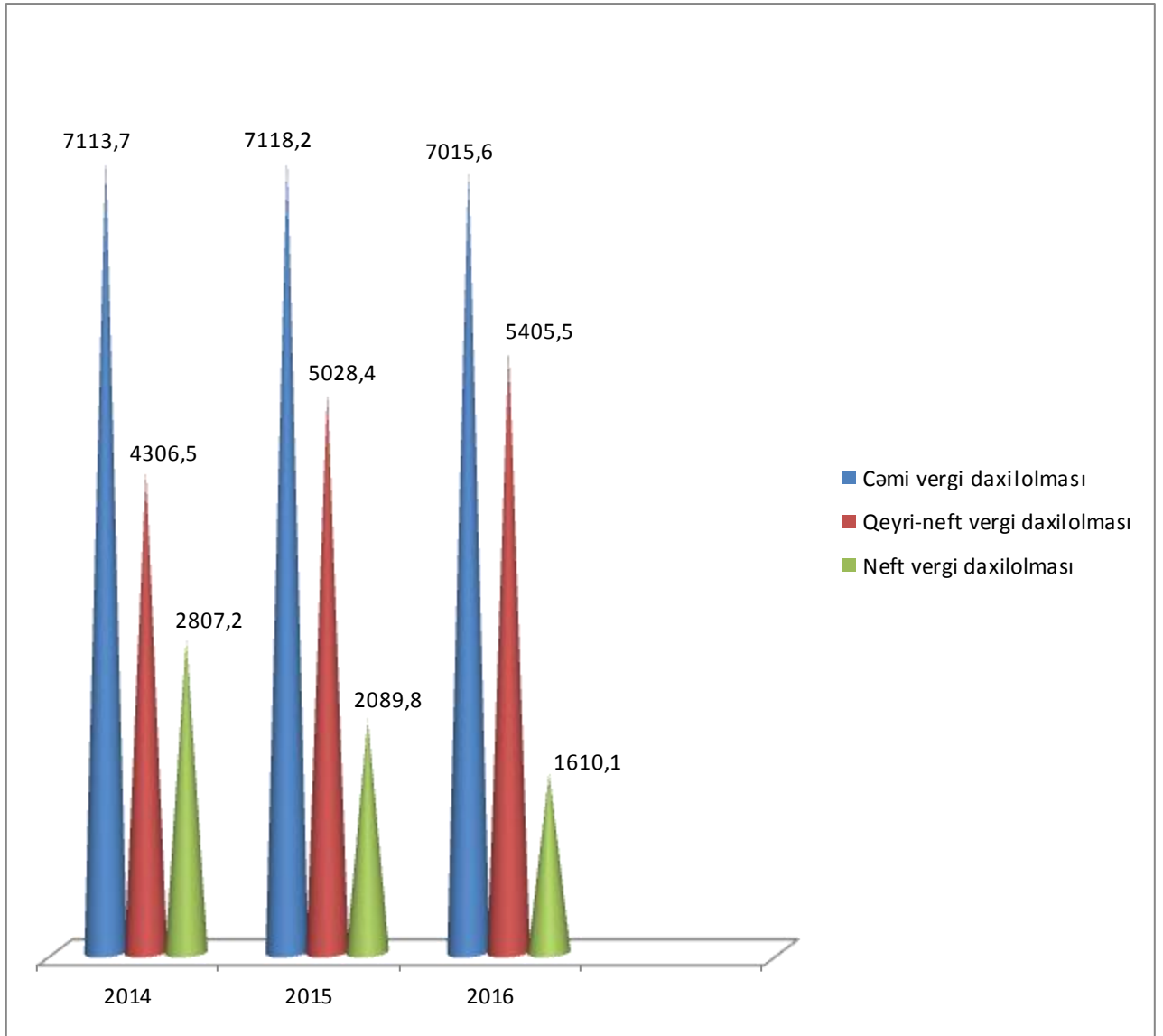
Ötən il dövlət büdcəsinə vergidaxilolmalarının əsas hissəsini ƏDV və mənfəət vergisi təşkil etmişdir. Bundan əlavə gəlir vergisində olan artım da ümumi vergi daxilolmalarına müəyyən dərəcədə təsir etmişdir.

Son dövrlərdə ölkəmizdə yüksək iqtisadi artıma nail olunmuşdur. İqtisadi artım öz növbəsində vergi daxilolmalarının həcmində əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

İlk dövrlərdə büdcənin vergi daxilolmaları əsasən neft sektoru hesabına formalaşır. Son illər ərzində qeyri-neft sektorunun inkişafı nəticəsində bu sektordan dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmi artmışdır.

Aşağıdakı qrafikdə neft və qeyri-neft sektorları üzrə vergi daxilolmaları əks etdirilmişdir:

Qrafik 1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il üzrə makroiqtisadi icmalı

Cədvəl 2

Dövlət büdcəsinə son illər ərzində vergi daxilolmaları:

Göstərici	2012	2013	2014	2015	2016
Gəlirlər - cəmi (<i>mln.manat</i>)	17281.5	19496.3	18400.6	17498.0	17499.1
Əlavə dəyər vergisi (<i>mln.manat</i>)	2366.9	2710.0	3119.6	3454.7	3623.5
Aksiz vergisi (<i>mln.manat</i>)	531.5	593.3	797.3	647.8	625.1
Mənfəət vergisi (<i>mln.manat</i>)	2252.0	2374.8	2302.7	2211.1	1983.2
Torpaq vergisi (<i>mln.manat</i>)	30.6	33.1	35.4	48.7	50.3
Əhalidən tutulan gəlir vergisi (<i>mln.manat</i>)	813.0	859.7	980.3	982.5	1145.7
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər (<i>mln.manat</i>)	592.5	675.2	684.7	934.5	862.3
Əmlak vergisi (<i>mln.manat</i>)	105.1	125.1	141.3	148.2	174.7
Sair gəlirlər (<i>mln.manat</i>)	157.6	161.5	192.7	247.7	457.0
Digər gəlirlər (<i>mln.manat</i>)	10306.5	11842.1	10030.4	8706.7	8467.0
Mədən vergisi (<i>mln.manat</i>)	125.8	121.5	116.2	116.1	110.3

2017-ci il üçün proqnozlaşdırılan göstəricilər aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 3

Dövlət büdcəsinin vergi gəlirləri mln.manatla	2016-cı il proqnoz	2017-ci il proqnoz	2017-ci ilin proqnozunun 2016-cı ilin proqnozu ilə müqayisəsi	
			fərq	faiz
Vergilər Nazirliyi	7010,0	7210,0	200,0	2,9
Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi	1080,0	1140,0	60,0	5,6
Mənfəət vergisi	1914,6	2068,0	153,4	8,0
Torpaq vergisi	50,0	50,0	0,0	0,0
Əmlak vergisi	174,2	178,0	3,8	2,2
ƏDV	2343,0	2363,0	20,0	0,9
Aksiz	532,0	518,0	-14,0	-2,6
Mədən vergisi	110,2	111,0	0,8	0,7
Dövlət rüsumu	105,0	105,0	0,0	0,0
Sair daxilolmalar	331,0	292,0	-39,0	-11,8
Sadələşdirilmiş vergi	300,0	313,0	13,0	4,3
Yol vergisi	70,0	72,0	2,0	2,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının 2017-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin
TƏQDİMƏTİ

Ötən il aparılan vergi nəzarəti tədbirlərinin sayı 4.6 dəfə azalmışdır. Bunun nəticəsində büdcəyə ödənməli olan vergi məbləği 338.5 mln manat azalaraq 751 mln manat olmuşdur. Büdcəyə ödənilən vergi məbləğlərinin 83.1%-i (624.1mln manat)

səyyar vergi yoxlaması,16.2%-i (121.8 mln manat) kameral vergi yoxlaması,0.7% isə(5 mln manat) operativ vergi yoxlaması təşkil etmişdir.

2015 və 2016-cı illər üzrə aparılan vergi nəzarəti tədbirləri haqqında məlumat aşağıdakı cədvəldə əks olunmuşdur:

Cədvəl 4

Göstəricilər	2015-ci il		2016-cı il		Fərq	
	Cəmi	Bir yoxlamaya düşən	Cəmi	Bir yoxlamaya düşən	Cəmi	Bir yoxlamaya düşən
	Mln.manatla	manatla	Mln.manatla	manatla	Mln.manatla	manatla
Cəmi nəzarət tədbirləri						
Sayı	590045		123502		-466543	
Hesablaması	1692,0	86160,7	1502,8	143038,7	-189,2	56878
Ödəməsi	1089,5	75706,5	751	89584,4	-338,5	13877,9
Səyyar vergi yoxlaması						
Sayı	12216		7088		-5128	
Hesablaması	1033,0	84558,1	971,8	137114,8	-61,2	52556,7
Ödəməsi	917,1	75076,8	624,1	88053,9	-293	12977,1
Kameral vergi yoxlaması						
Sayı	514383		91989		-422394	
Hesablaması	635,7	1235,8	526	5717,6	-109,7	4481,8
Ödəməsi	151,1	293,7	121,8	1324,5	-29,3	1030,8
Operativ vergi yoxlaması						
Sayı	63446		24425		-39021	
Hesablaması	23,3	366,8	5	206,4	-18,3	-160,5
Ödəməsi	21,3	336	5	205,9	-16,3	-130,1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il üzrə makroiqtisadi icmalı

Vergi orqanları 2016-cı ildə vergi daxilolmaları proqnozunu müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmişdir:

Cədvəl 5**Mln.manatla**

İllər	2015-ci il		2016-cı il		2017-ci il
	Proqnoz	İcra	Proqnoz	İcra	Proqnoz
Cəmi	7112,0	7118,2	7010	7015,6	7510
Neft sektoru	2300,0	2089,9	1610,0	1610,1	1840,0
DNŞ	1500,0	1409,4	1240,0	1252,4	1365,0
PSA mənfəət	800,0	695,9	370,0	383,9	475,0
Qeyri-neft sektoru	4812,0	5028,4	5400,0	5405,5	5670,0
Bakı şəhəri üzrə cəmi	4194,0	4436,0	4813,1	4875,1	5073,4
ƏVİ+ƏDİ cəmi	618,0	622,1	586,9	600,8	596,6
2 saylı ƏVD	133,8	134,1	130,4	131,5	129,8
3 saylı ƏVİ	50,5	50,7	41,1	41,5	43,9
4 saylı ƏVİ	13,4	13,5	13,0	13,4	14,2
5 saylı ƏVİ	57,3	57,7	54,2	59,7	58,0
6 saylı ƏVİ	54,2	54,4	50,0	52,3	53,7
8 saylı ƏVİ	46,6	46,9	46,0	47,2	46,5
9 saylı ƏVİ	30,7	30,7	28,0	28,2	28,2
10 saylı ƏVİ	21,7	21,9	21,6	21,8	22,9
11 saylı ƏVD	90,8	91,0	83,0	84,4	74,1
12saylı ƏVD	60,8	62,6	63,1	63,6	63,4
13 saylı ƏVİ	15,8	16,0	15,5	16,1	16,4
14 saylı ƏVİ	42,3	42,7	40,8	41,1	45,5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi

2.2. Vergilərin hesablanması və toplanmasına nəzarətin iqtisadi inkişafda rolu

Büdcəyə daxil edilməli olan vergi məbləğlərinin müəyyənləşdirilməsi vergilərin hesablanması prosesidir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 9-cu maddəsinə əsasən AR ərazisində vergilər manatla hesablanır və ödənilir. Vergilərin hesablanması prosesi zamanı müəyyən bir vergi ödəyicisinin hər hansı növdən olan vergi öhdəliyinin həcmi öyrənilir. Daha dəqiq desək vergilərin hesablanması vergi ödəyicisinin hesabat dövrü ərzində yerinə yetirməli olduğu vergi məbləğinin vergi orqanlarının uçot sənədlərində əks etdirilməsidir. Vergi ödəyiciləri tərəfindən vergilərin hesablanması Vergi Məcəlləsinin 82-ci maddəsinə əsasən yerinə yetirilir. Vergi orqanları tərəfindən vergilərin hesablanması Vergi Məcəlləsinin 83-cü maddəsinə əsasən yerinə yetirilir. Vergi orqanları da öz növbəsində hesablanmış vergiləri təkrar hesablayaraq uçot sənədində əks etdirir. Bu prosesin özü də vergilərin hesablanmasına daxildir.

Vergilər hesablanan zaman aşağıdakı mərhələrdən ibarət olur:

- ☐ Vergitutmanın obyektinin müəyyənləşdirilməsi
- ☐ Vergitutma bazasının müəyyənləşdirilməsi
- ☐ Vergi dərəcəsinin seçilməsi
- ☐ Vergi güzəştlərinin istifadəsi
- ☐ Vergi məbləğlərinin hesablanması

Vergi məbləğlərini, vergilərin hesablanmasını, vergi öhdəliklərini özündə cəmləyən sənədlərə vergi sənədləri deyilir. Bu sənədlərə daxildir:

Uçot-hesabat vergi sənədləri -müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilən ayrı-ayrı vergilər üzrə tərtib olunan vergi bəyannamələri hesab olunur. Bu bəyannamələrdə vergi məbləği, vergitutma bazası, vergi güzəştləri əks etdirilir.

Uçot-vergi registrləri -vergi uçotunun aparılmasından öncə yerinə yetirilməli olan ilkin uçot hesab edilir.Burada vergitutma məqsədlərinə lazım olan mühasibat uçotunun ilkin uçot sənədlərində olan informasiyalar əks etdirilir.

Müşayətedici vergi sənədləri -bu sənədlər vergilərin hesablanması zamanı istifadə edilməsə də,hesablama prosesini izah edən məlumatları özündə birləşdirir.

Bildirişlər dedikdə,vergi ödəyicisinə göndərilməli olan və özündə hesablanmış vergiləri,ödənilmə müddətini əks etdirən sənədlər başa düşülür.

Vergilərin hesablanması və toplanmasına təsir edən mühüm göstəricilərdən biri vergi ödəyicilərinin sayının müəyyənləşdirilməsidir.Bu il vergi ödəyicilərinin sayı ötən il ilə müqayisədə 17.2% (787599 nəfər) artmışdır.Bu göstərici fiziki şəxslərin artımı hesabına olmuşdur.

Aşağıdakı cədvəldə vergi ödəyicilərinin sayı haqqında məlumat verilmişdir:

Cədvəl 6

İllər	2015-ci il		2016-cı il		2017-ci il	
	yanvar	əvvəlki ilə nisbəti,%	yanvar	əvvəlki ilə nisbəti,%	yanvar	əvvəlki ilə nisbəti,%
Göstəricilər	fakt		fakt		fakt	
Vergi ödəyicilərinin sayı	609742	13,4	672197	10,2	787599	17,2
Hüquqi şəxslərin sayı	89807	8,7	95180	6,0	102117	7,3
Fiziki şəxslərin sayı	519935	14,2	577017	11,0	685482	18,8

Mənbə:Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi

Vergi ödəyicilərindən vergilərin toplanması prosesini dövlət vergi orqanlarının səlahiyyətli şəxsləri yerinə yetirir.Bu zaman vergi məbləğləri aşağıdakı formada tutulur:

- Bilavasitə mənbədən(gəlir və ya mənfəət əldə olunana qədər verginin tutulması)
- Bəyannamə üzrə(gəlir və ya mənfəət əldə olunduqdan sonra verginin tutulması)
- Bildiriş üzrə(təqdim olunan bildiriş əsasında vergi ödəyicisi tərəfindən vergilərin ödənilməsi)

Vergilər toplanan zaman çəkilən xərclər qənaət prinsipinə əsaslanmalıdır.Dünya təcrübəsi göstərir ki,vergilərin toplanmasına çəkilən xərclər onun 1%-ni təşkil etməlidir.2012-ci ildə Vergilər Nazirliyi vergilərin hesablanması üzrə "vergi kalkulyatoru"elektron xidmətini istifadəçilərə təqdim etdi.Bu xidmət vasitəsilə vergi ödəyiciləri öz vergi borclarını asanlıqla hesablaya bilirlər. Vergilərin toplanmasında əsas məsələlərdən biri də vergi borcları haqqında məlumat əldə etməkdir. Aşağıdakı cədvəldə vergi borclarının göstəriciləri əks etdirilmişdir:

Cədvəl 7**mln.manatla**

Göstəricilər	2015-ci il		2016-cı il	
	fakt	əvvəlki ilə nisbəti,%	fakt	əvvəlki ilə nisbəti,%
Vergi borcları	1377,8	117,1	835,6	60,6
(Əsas məbləği üzrə,faizlə)				
Hüquqi şəxslərin vergi borcları	1296,8	114,4	784,5	60,5
Xüsusi çəkisi ,faizlə	94,1		93,9	
Fiziki şəxslərin vergi borcları	81,0	185,8	51,1	63,0
Xüsusi çəkisi ,faizlə	5,9		6,1	
Neft sektoru üzrə vergi borcları	0,5	33,3	0,002	0,4
Xüsusi çəkisi ,faizlə	0,04		0,001	
Qeyri-neft sektoru üzrə vergi borcları	1377,3	117,2	835,6	60,7
Xüsusi çəkisi ,faizlə	100,0		100,0	

Mənbə:Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il üzrə makroiqtisadi icmal

Ötən il 2015-ci il ilə müqayisədə vergi borcları 39.4% azalmışdır.2016-cı il üzrə vergi borcları 835.6 mln manat olmuşdur.Vergi borclarının artımına təsir edən əsas ünsür hüquqi şəxslərin vergi borclarıdır.

Vergilərin hesablanması zamanı əsas məsələlərdən biri vergi güzəştlərinin müəyyənləşdirilməsidir.Vergi Məcəlləsində göstəriləyi kimi vergi ödəyicilərinin vergi güzəştlərindən istifadə etmək hüququ vardır.Vergi güzəştlərindən istifadə edilməsi vergi ödəyicilərinin öz ixtiyarındadır.Burada bir məsələnin qeyd edilməsi vacibdir.Vergi ödəyicilərinə vergi güzəştlərindən istifadə hüququ o halda verilir ki,hər bir ödəyici güzəşlərdən istifadə etmək istəklərini hüquqi cəhətdən əsaslandırmalıdır.

Vergilərin hesablanması və toplanması prosesini araşdırarkən vergi auditori haqqında açıqlama verməyə ehtiyac duyulur.Vergilərin hesablanma və toplanma prosesinə nəzarətdə vergi auditorinin əhəmiyyəti böyükdür.

Vergi auditori dedikdə iqtisadi subyektlərin ödəmələrinin,müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin və vergi,mühasibat hesabatlarının yoxlanılması başa düşülür.Vergi auditori aparılan zaman əsas məqsəd vergilərin tam və vaxtında ödənilməsi,vergilərin düzgün hesablanması və müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinin qanunvericiliyə uyğunluğunun təmin olunmasıdır.Qısaca ifadə etsək,vergi auditorinin başlıca vəzifəsi vergilərin hesablanması və toplanması üzrə əməliyyatları yoxlamaq ,nəzarət etməkdən ibarətdir.Vergi auditori vergi orqanları tərəfindən aparılan əsas nəzarət üsullarından biridir.Vergi auditori vergi orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən icra edilir və bu zaman vergi yoxlamaları,vergi tutma obyektlərinin uçota alınması,vergi ödəyicilərinin uçota alınması,hesabatdakı məlumatların təhlil edilməsi həyata keçirilir.

Vergi auditorinin məqsədlərini geniş şəkildə əks etdirək:

1-Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasının təmin edilməsi

2-Vergilərin hesablanması düzgünlüyünün yoxlanması

3-Vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin düzgünlüyünün yoxlanması

4-Vergi bəyannamələrinin yoxlanması, onların zamanında vergi orqanlarına təqdim edilməsinin təmini

5-Baxışların keçirilməsi (vergi ödəyicilərinin bina, sənəd, əşya və əraziləri üzrə)

6-Yoxlama prosesinə mütəxəssislərin dəvət edilməsi

7-İnventarizasiya və xronometraj keçirmək

Vergi auditinin keçirilməsi zamanı müxtəlif nəzarət metodlarından istifadə edilir ki, bu da vergilərin tam və düzgün hesablanmasına nəzarət etməyə şərait yaradır.

Vergi auditi özündə aşağıdakı mərhələləri birləşdirir:

1-Vergi ödəyicilərinin vergitutma sistemini qiymətləndirmək

2-Təşkilatlar tərəfindən ödənməli olan vergi məbləğlərinin hesablanmasının düzgünlüyünün yoxlanması və təsdiq olunması

Vergi auditini öz vəzifələrini səmərəli formada icra etmək üçün bir sıra təşkilati formalardan istifadə olunur. Vergi yoxlamaları vergi auditinin ən əsas elementi hesab edilir. Yoxlama vasitəsilə vergilərin tam və düzgün hesablanmasına nəzarət həyata keçirilir. Yoxlama həm bütövlükdə, həm də vergilərin ayrı-ayrı növləri yerinə yetirilə bilər.

Vergilərin hesablanması və toplanmasına nəzarətin iqtisadi inkişafda rolunu müəyyənləşdirək.

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etməsinə bir sıra amillər təsir göstərir ki bunların içərisində vergilərin rolu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Vergilər maliyyə münasibətlərinin bir forması olub milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində iştirak edir. Vergilər mövcud real situasiyanı dəqiq formada əks etdirməli və davamlı

iqtisadi inkişafın əldə edilməsinə istiqamətlənməlidir. Vergi orqanları apardığıları vergi auditini beynəlxalq standartlara cavab verən istiqamətdə dəyişməyə çalışmalıdırlar. Bu öz növbəsində vergi auditinin təkmilləşdirilməsinə təkan verəcəkdir. Vergi auditinin təkmilləşməsi aparılan nəzarət sisteminin səmərəli yerinə yetirməsinə zəmin yaradacaqdır.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı bilavasitə vergilərdən asılı olduğuna görə onların düzgün hesablanması və toplanması üzərində nəzarət dövlətin iqtisadi artımında mühüm rol oynayır. İqtisadi inkişafda vergilərin hesablanması və toplanması üzrə nəzarətin rolunu izah etmək üçün belə bir misal göstərək: Təsəvvür edək ki, vergilərin hesablanması üzərində nəzarət düzgün aparılmır. Vergi ödəyiciləri bu zaman az vəsait sərf etmək uğruna ya vergi məbləğlərini az hesablayacaq və yaxud vergi ödəməkdən yayınacaqlar. Bu zaman nə baş verəcək? Dövlət büdcəsinin formalaşmasında əsas rol oynayan vergi daxilolmalarının həcmi azalacaq, nəticədə büdcə defisiti yaranacaq, həyata keçirilməli olan dövlət proqramlarının maliyyələşdirilməsi üçün lazım olan vəsait çatmayacaqdır. Nəticədə iqtisadi böhran yaranacaq.

Dövlət büdcəsinin formalaşmasında vergilərin əhəmiyyətli rolu olduğuna görə onların hesablanması və toplanması üzərində vergi orqanları daim nəzarət aparır. Bu sayədə vergilər düzgün hesablanaraq büdcəyə tam və vaxtında ödənilir. Nəticədə büdcə vəsaitlərində artım baş verir. Büdcə vəsaitlərinin artması iqtisadi inkişafa təkan verir, dövlət tərəfindən iqtisadi artım məqsədilə həyata keçirilməli olan proqramların maliyyələşdirilməsinə şərait yaranır.

2.3. Vergi sisteminin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi və onun qiymətləndirilməsi

Vergi sisteminin səmərəliliyi bazar münasibətlərilə qarşılıqlı əlaqədə olduğundan mövcud vergitutmanın səmərəli olub və ya olmasına diqqət yetirilməli və kompleks şəkildə qiymətləndirilməlidir. Vergi sisteminin səmərəliliyinin müəyyən edilməsində

başlıca məqsəd dövlət gəlirlərin formalaşmasını tədqiq edilməsilə yanaşı həm də bütün iqtisadi subyektlərin maraqlarını əhatə etməsidir.

Məlumdur ki, vergilərin iqtisadiyyata təsiri nəticəsində yaranan səmərəlik həm birbaşa həm də dolay yolla dövlətin və iqtisadiyyatın sahələrinə ,həmçinin əhaliyə təsiri qiymətləndirilməlidir. Vergi sisteminin səmərəliliyini qiymətləndirən zaman natural və qiymət ölçü vahidlərindən istifadə olunur. Bundan əlavə qiymətləndirmə nisbi və həqiqi formada da aparılır.

Vergi sisteminin səmərəliliyində əsas məsələlərdən biri təsərrüfat subyektlərilə dövlət arasında maraqların toqquşmasının qarşısının alınmasıdır. Bu səbəbdən də səmərəli vergitutma mexanizminin yaradılmasında əsas məqsəd dövlətin büdcə gəlirlərinin artımına, vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətdən daha yüksək gəlir əldə etmələrinə, vergi yükünün aşağı endirilməsinə istiqamətlənmişdir.

Vergi sisteminin səmərəliliyini müəyyənləşdirən zaman iki anlayışdan istifadə olunur. Bunlardan birincisi vergilərin iqtisadi səmərəliliyidir. Vergilərin iqtisadi səmərəliliyi, istehsalın və istehlakın həcmində yüksəlməsi, istehsal xərclərinin aşağı salınması və vergi daxilolmalarının artmasıdır.

Vergi sisteminin səmərəliliyinin digər forması sosial səmərəlilikdir. Sosial səmərəlilik dedikdə, cəmiyyətin hər bir üzvünün həyat səviyyəsi, maddi durumu, mədəniyyətin səviyyəsi ,əldə edilmiş siyası və başqa uğurlar başa düşülür. Sosial -iqtisadi səmərə aşağıdakı formada müəyyənləşdirilir:

$$\text{Sosial – İqtisadi səmərə} = \frac{\text{Ümumi səmərə}}{\text{Ümumi səmərənin əldə edilməsinə çəkilən xərclər}}$$

Bir sıra iqtisadi ədəbiyyatlarda vergilərin iqtisadi səmərəliliyinin tərkibinə aşağıdakılar aid edilir:

- 1-Yeni yaradılmış dəyərdən əlavə verginin tutulması
- 2-Hər bir fəaliyyət sahəsinə tətbiq olunan vergi dərəcələrinin optimal vergi dərəcələri ilə müqayisəsi
- 3-İnvestisiya qoyuluşlarıyla tutulan mənfəət vergisinin müqayisəsi
- 4-Vergi ödənişlərinin büdcədən subsidiya və güzəşt formasında qaytarılması əmsalı
- 5-İstehsal sferasının vergi stimullaşdırması göstəricisinin müəyyən edilməsi
- 6-Vergilərin tənzimlənməsi sahəsində kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsi
- 7-Vergi orqanlarının işinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi vəs.

Vergilərin sosial səmərəliliyinin nəticəsində, vergilər ödəndikdən sonra əhalinin xalis gəlirinin artımı, cəmiyyətin rifah halının yüksəlməsi və başqa müsbət sosial hadisələr baş verir.

Vergitutmanın səmərəliliyinin aşağıdakı prinsiplərini qeyd edə bilərik:

- 1-İqtisadi qərarların alınmasında vergilər maneçilik yaratmamalıdır və ya cüzi təsir göstərməlidir
- 2-Dövlətin iqtisadi inkişafının artırılması istiqamətində vergi sistemi fəaliyyət göstərməlidir
- 3-Vergi sisteminə zidd olan vergilərin tətbiq edilməsinə yol verilməməlidir
- 4-Ölkə ərazisindən vergitutma bazasının çıxarılmasının qarşısı vergi sistemi vasitəsilə alınmalıdır
- 5-Vergi qanunvericiliyi cəmiyyət üzvlərinə açıq və aydın şəkildə izah edilməlidir

6-Dövlət tərəfindən vergi sisteminin fəaliyyəti ilə əlaqədar sərf olunan xərlərin səmərəliliyi təmin edilməlidir.

Vergilərin iqtisadi inkişafa təsirini qiymətləndirən zaman onun müddət üzrə bölgüsü həyata keçirilir.Bu qısa orta və uzun müddəti əhatə edə bilər.Vergilərin təsirini qiymətləndirən zaman seçilmiş dövrün müddəti və xüsusiyyəti nəzərə alınmalıdır.

Vergi sisteminin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi zamanı vergi yükü anlayışı da şərh olunmalıdır.Vergi yükü dedikdə, ölkənin vergi sisteminin keyfiyyət göstəricisi nəzərdə tutulur.Vergi yükü ödənilmiş vergi və başqa məcburi ödəmələrin ÜDM-dəki xüsusi çəkisidir.Vergi yükü vasitəsilə bir sıra göstəricilər xarakterizə olunur:vergi güzəştlərinin həcmi,vergi dərəcələrinin səviyyəsi,vergi nəzarətinin təşkili,iqtisadiyyatın inkişaf tempi və s. Müəyyən dövr ərzində vergi ödəyicilərinin icra etdikləri fəaliyyətlər üzrə ödəməli olduğu vergilərin məcmusu vergi yüküdür.

Vergi yükü vergi sisteminin səmərəliliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.Belə ki,vergi yükü artırılan zaman əvvəlcə vergi sisteminin səmərəliliyi artır.Sonradan isə kəskin formada aşağı enməyə başlayır.Belə halda büdcəyə daxil olan vergi vəsaitləri aşağı enməyə başlayır.Bunun səbəbi vergi ödəyicilərinin müəyyən bir qrupu ya müflisləşir və yaxud öz fəaliyyətlərini dayandırırırlar.Həmçinin qeyri-qanuni yolla yerinə yetirilməli olan vergi məbləğlərini aşağı salırlar.

Vergi qanunvericiliyində edilmiş sonuncu dəyişikliklərdə vergi yükünün azaldılması da əks etdirilmişdir.Burada əsas məqsəd vergi yükünün optimallaşdırılması və onun istehsaldan istehlaka keçməsinin reallaşdırılmasından ibarətdir.Bir sıra mallar və xidmətlər üzrə vergi dərəcələrinin azaldılması,vergi güzəştlərinin tətbiqi nəticəsində vergi yükünün optimallaşdırılmasına nail olunur.

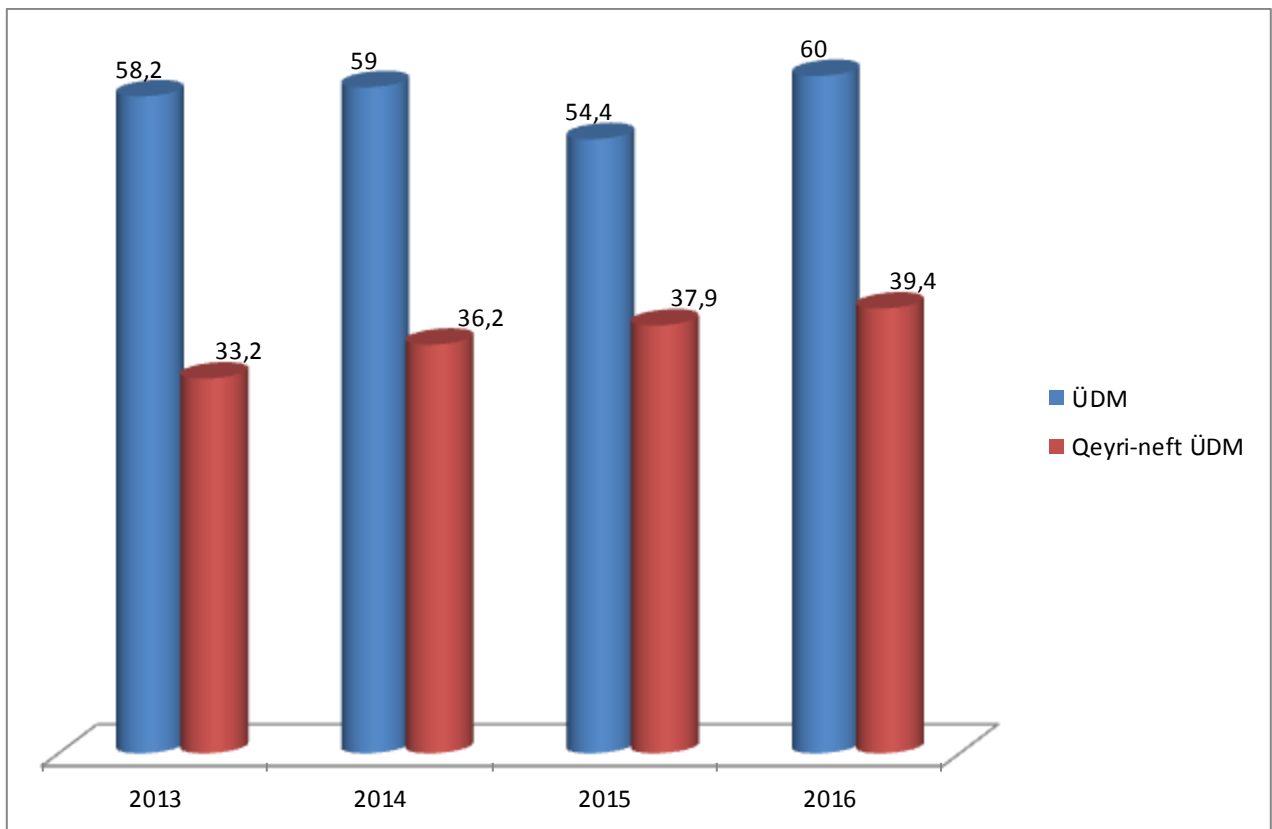
Yuxarıda qeyd olunan səbəblərə görə vergi sisteminin səmərəliliyinin təmin edilməsindən ötrü vergi yükünün optimal həddinin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.Dünya təcrübəsinə baxsaq görürük ki,iqtisadi subyektlərdən

tutulan vergilər onların məcmu gəlirlərinin 30-40% artıq olarsa iqtisadi fəallıq kəskin sürətdə aşağı düşər.

Bir sıra ölkələr sosial xarakterli məsələlərə çəkilən xərcləri üstələyir ki, bunun nəticəsində vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükü azalır. Vergi yükü göstəricisinin müəyyənləşdirilməsi ÜDM əsasında aparıldığına görə ilk öncə ötən illər ərzində onun dinamikasına nəzər salmaq:

Qrafik 2

Mln.manatla

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının 2016-cı ilin makroiqtisadi icmalı

Vergi yükü vergi daxilolmalarının həcmi ÜDM-ə nisbətini faizlə ifadəsi kimi müəyyənləşdirilir:

$$K = V / \text{ÜDM} * 100\%$$

K-Vergi yükü

V-Vergi daxilolmalarının həcmi

Bu düsturla vergi yükünün müəyyən edilməsində çatışmamazlıq mövcuddur. Belə ki, burada orta statistik vergi ödəyiciləri üzərinə düşən vergi yükü hesablanır. Bu zaman vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrılıqda fərdi xüsusiyyətləri nəzərə almaq mümkün olmur.

Vergi yükünün hesablanması digər metodlarına aşağıdakılar aiddir:

1-Vergi ödəyicilərinin vergi yükünün ödənilmiş vergilərin satışdan əldə edilən vəsaitlərə nisbətinin faizlə ifadəsi

$$K = V/W * 100\%$$

W-Satışdan əldə edilən vəsait

2-Ödənilmiş vergilərin vergi mənbəyinə nisbətinin faizlə ifadəsi

$$K = \frac{W-Z-M}{W-Z} * 100\%$$

Z-Satılmış məhsulun istehsalına çəkilən məsrəflər(dolaylı vergiləri çıxmaqla)

M-Vergi ödəyicisinin xalis mənfəəti

3-Ödənilmiş vergilərin yaradılan dəyərə nisbətinin faizlə ifadəsi kimi

$$K = V/D * 100\%$$

D-əlavə dəyər

Vergi yükü mütləq və nisbi olur. Mütləq vergi yükü -iqtisadi subyektlərin büdcəyə və büdcədən kənar dövlət fondlarına ödəməli olduğu vergi öhdəliklərinin mütləq kəmiyyətini ifadə edir. Nisbi vergi yükü-vergi yükünün mütləq kəmiyyətinin yeni yaradılmış dəyərə nisbətini ifadə edir.

Bildiyimiz kimi, dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında Vergilər Nazirliyi ilə yanaşı Dövlət Gömrük Komitəsi və Dövlət Sosial Fondu da iştirak edir. Buna görə də vergi və digər məcburi ödəmələrin cəmi dedikdə, qeyd edilən dövlət qurumlarının

daxilolmalarının ÜDM-dəki nisbəti başa düşülür.Ötən il bu göstərici 18.8% olmuşdur.

Aşağıdakı cədvəldə vergi yükü haqqında məlumatlar əks etdirilmişdir:

Cədvəl 8**Mln.manatla**

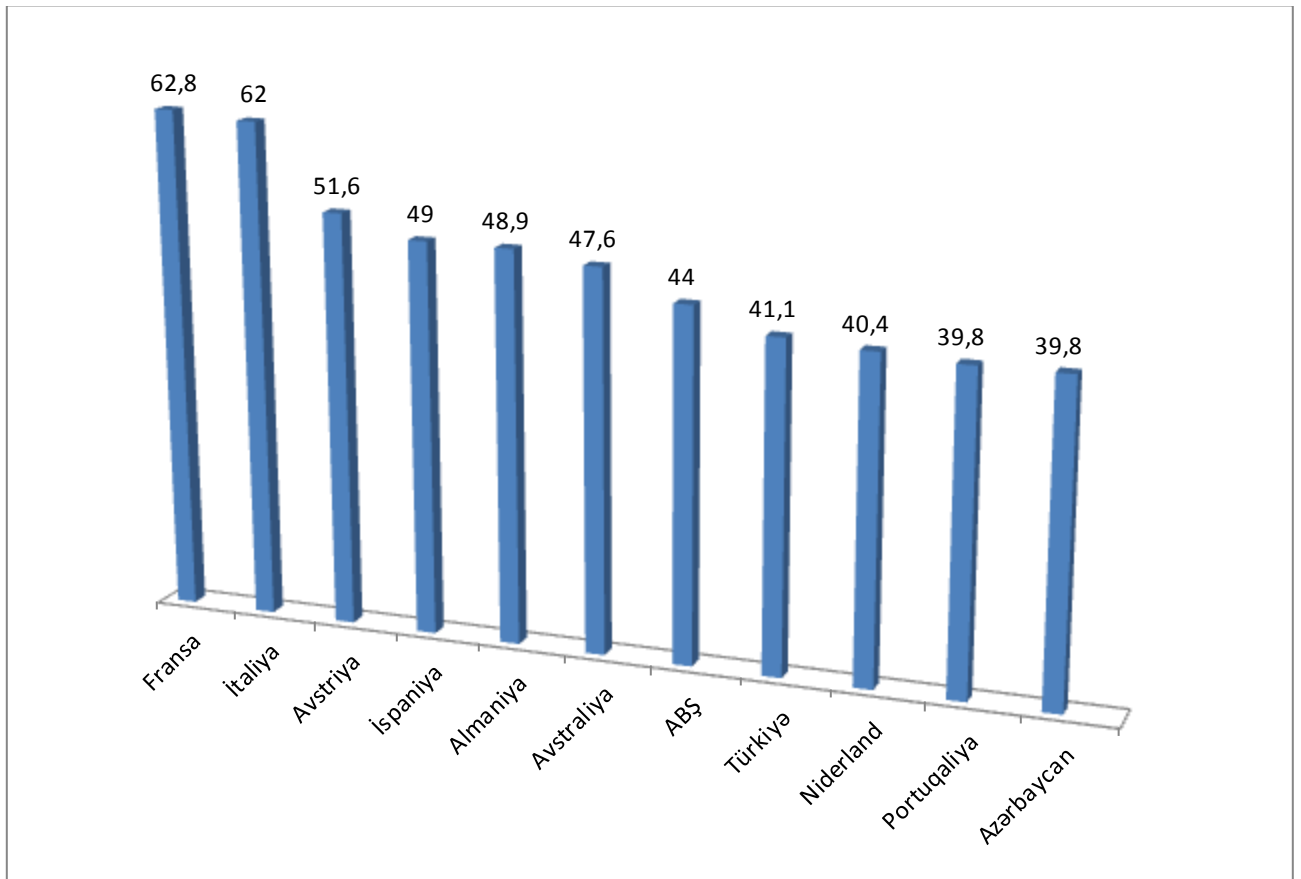
İllər	2015 icra	2016 icra	2017 proqnoz
ÜDM	54380	59987,7	61419,6
Neft sektoru üzrə ÜDM	16459,6	20584,6	19742,1
Qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM	37920,4	39403,1	41677,5
Vergi daxilolmaları	7118,2	7015,6	7510
Neft sektoru üzrə vergilər	2089,8	1610,1	1840
Qeyri-neft sektoru üzrə vergilər	5028,4	5405,5	5670
Dövlət Gömrük Komitəsinin gəlirləri	1591,9	2291,6	2200
DSMF-nin gəlirləri(transfərlər çıxılmaqla)	1950,2	1972,2	2125
Cəmi vergi və ödənişlər	10660,3	11279,4	11835
Neft sektoru üzrə	2089,8	1610,1	1840
Qeyri-neft sektoru üzrə	8570,5	9669,3	9995
Vergi yükü (faizlə)	19,6	18,8	19,3
Neft sektoru üzrə	12,7	7,8	9,3
Qeyri-neft sektoru üzrə	22,6	24,5	24
Vergilər Nazirliyi üzrə vergi yükü (faizlə)	13,1	11,7	12,2
Neft sektoru üzrə	12,7	7,8	9,3
Qeyri-neft sektoru üzrə	13,3	13,7	13,6

Mənbə:Azərbaycan Respublikasının 2016-cı ilin makroiqtisadi icmalı

Ölkəmizdə vergi yükü MDB və bir sıra Avropa ölkələrindən aşağı səviyyədədir. Bildiyimiz kimi, hər il bir sıra beynəlxalq təşkilatlar dünya ölkələrinin hesablanmış illik vergi yükü haqqında ictimaiyyətə məlumat verir. "Doing business 2017" hesabatında ölkələrin vergi yükü haqqında məlumatlar aşağıdakı kimidir:

Qrafik 3

Faizlə

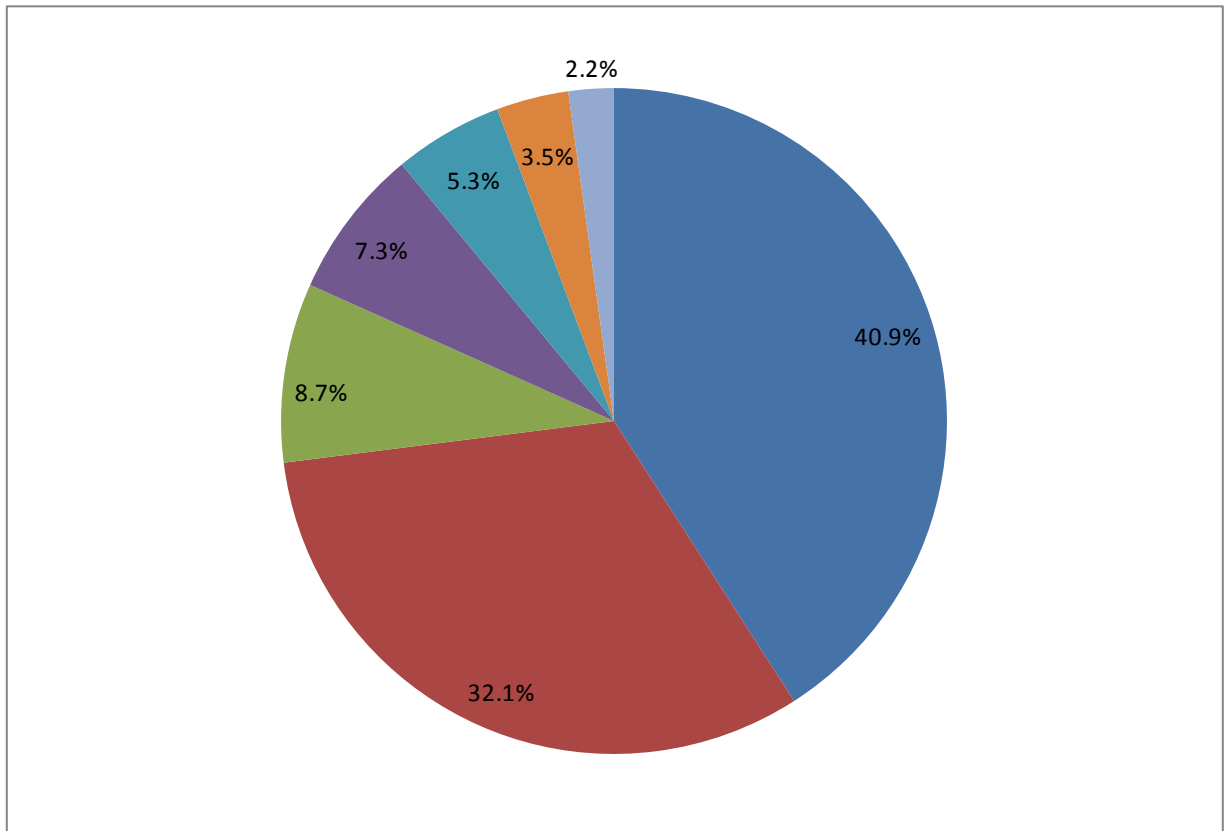
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi

Qeyd etdiyimiz göstəricilərdə sosial sığorta ödəmələri də nəzərə alınmışdır.

Heritage fondunun 2017-ci il üçün dərc etdiyi rəsmi hesabat üzrə (sosial sığorta ödəmələri nəzərə alınmadan) Azərbaycanda vergi yükü 14.2% olmuşdur. Bu göstəriciyə görə ölkəmiz 28-ci yerdə qərarlaşmışdır. Vergi yükünün nəinki vergi sisteminin səmərəliliyində həmçinin iqtisadi inkişafa nail olmaqda mühüm rolu vardır. Vergi yükünün aşağı salınması nəticəsində ölkəmizə xarici sərmayələrin cəlb olunmasına nail olunur.

Belə ki,2004-2016 cı illər ərzində 7000 dən artıq xarici şirkət respublikamızda qeydiyyatda alınmışdır.Bu illər ərzində xarici dövlətlər tərəfindən respublikamıza qoyulan investisiya göstəriciləri aşağıdakı kimidir:

Mənbə:Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi

Türkiyə-32.1%   Böyük Britaniya-8.7%   Rusiya-7.3%   İran-5.3%   ABŞ-3.5%
Almaniya-2.2%   digər ölkələr-40.9%

Fəsil3.Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Ölkədə vergi nəzarətinin təkmilləşməsində vergi tənzimlənməsinin rolunun artırılması istiqamətləri

Vergi tənzimlənməsi dövlət vergi menecmentinin və vergi mexanizminin ən dinamik elementlərindən hesab olunur.Vergi tənzimlənməsi təkrar istehsal prosesinə iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış müdaxiləni ifadə edir.Vergi nəzarəti sahəsində vergi tənzimlənməsinin böyük rolu vardır.Vergi nəzarəti vergi öhdəliklərinin icra olunmasının düzgünlüyünü təmin edir.Bu zaman vergi tənzimlənməsi isə vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi prosesinə operativ müdaxilənin həyata keçirir.Vergi tənzimlənməsinin vergi sahəsində tətbiq olunması üç dövrə ayrılır:

1-Birinci dövr Keyns nəzəriyyəsinə əsaslanaraq İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı 50-70 -ci illərdə formalaşmışdır.Bu dövrdə dövlət iqtisadiyyatının inkişaf edən sahələrində vergilərin tənzimləyici funksiyası öz əksini tapırdı.

2-İkinci dövr neokonservativ adlanırdı və 20-ci əsrin son 25 ilində öz əksini tapmışdır.Bu dövrdə həm dövlət həm də vergi tənzimlənməsi sistemində əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir.Bu da vergi tənzimlənməsi sistemində yeni konsepsiyanın yaradılmasına səbəb olmuşdur.

3-Üçüncü dövr keçən əsrin 70-80 cı illərindən başlayaraq formalaşmış və vergi tənzimlənməsi sisteminin müasir prinsiplərinə əsaslanmışdır.Bu dövrdən başlayaraq dövlətin iqtisadiyyat üzərində tənzimlənmə siyasəti azalmağa başlamış və öz yerini bazar tənzimlənməsinə vermişdir.

Nəticədə 80-90 -cı illərdən sonra elm və texnikanın inkişaf etdiyi bir dövrdə vergi tənzimlənməsində konseptual yanaşma formalaşdı.

Vergi tənzimlənməsi müxtəlif üsullardan istifadə edərək büdcə tənzimlənməsini həyata keçirir.Burada əsas məqsəd büdcə gəlir və xərclərini balanslaşdırmaqdan

ibarətdir. Hər bir verginin özünəməxsusluğu və icra etdiyi vəzifələr əsasında vergi tənzimlənməsinin üsulları arasındakı fərqlər müəyyənləşdirilir. Vergitutmanın tənzimləyici funksiyasının köməyi ilə vergi tənzimlənməsinin məzmunu və məqsədi müəyyənləşdirilir.

Vergi tənzimlənməsi məqsədindən asılı olaraq aşağıdakı üsullara bölünür:

1-Büdcə-vergi balanslaşdırılması

2-Vergi güzəştləri sistemi

3-İnzibati təsir

4-Sanksiya tədbirləri

Vergi tənzimlənməsində 1-ci qeyd olunan üsul böyük yer tutur. Bu zaman yerli büdcələrin gəlir və xərcləri arasında subsidiya, transfertlər, dotasiyalar, subvensiyalar vasitəsilə balans əldə olunur.

2-ci üsul olan vergi güzəştləri sistemi vergi tənzimlənməsinin ən önəmli üsullarından biridir.

Vergi güzəştləri sisteminə daxildir:

1-Müraciət əsasında ödənişlərin təxirə salınması

2-Avans ödəmələrinin ləğvi

3-Ayrı-ayrı vergi ödəyicilərinin vergilərdən azad edilməsi

4-Vergi dərəcələrinin aşağı endirilməsi vəs

Vergi güzəştləri sistemi dedikdə, vergi ödəyicilərinə vergitutma obyektinin mövcudluğu şəraitində vergilərdən tam və yaxud qismən azad olunmaq üçün vergi qanunvericiliyi tərəfindən verilmiş hüquqlar başa düşülür. Vergi güzəştlərinin aşağıdakı formaları vardır:

-Vergi krediti

-Çıxımlar

-İstisnalar

Vergi krediti dedikdə, vergilərin və yaxud onun dərəcələrinin aşağı endirilməsi istiqamətində tətbiq edilən güzəştlər başa düşülür.

Çıxımlar ümumi və xüsusi olmaqla vergitutma bazasının aşağı endirilməsinə istiqamətləndirilmiş güzəştlərdir.

İstisnalar dedikdə, ayrı-ayrı vergitutma obyektlərinin vergilərdən azad olunmasına istiqamətlənmiş güzəştlər başa düşülür.

Müasir dövrdə vergi tənzimlənməsi mexanizminin inkişaf etdirilməsində başlıca amil vergi güzəştlərinin sayının aşağı endirilməsidir. Vergi güzəştlərinin tətbiqində əsas məqsəd dünya bazarına yeni daxil olmuş istehsalçının fəaliyyətinə ilkin təkan verilməsidir. Bu zaman bir sıra xüsusiyyətlər mütləq şəkildə nəzərə alınmalıdır. Bu xüsusiyyətlərə istehsalçının fəaliyyət göstərəcəyi region, həmin bölgəyə xas iqlim xüsusiyyətləri və digər amillər nəzərə alınır.

Vergi güzəştlərinə vergilərin ödənmə müddətinə verilən möhlət, bir sıra vergi öhdəliylərinin azaldılması, avans ödənişlərinin ləğvi və s daxildir. Vergi güzəştlərindən istifadənin prinsiplərinə aiddir:

1-Vergi güzəştləri seçim xarakterinə malik deyildir

2-Yalnız dövlətin investisiya layihələrinin yerinə yetirilməsi məqsədilə investisiya güzəştləri vergi ödəyicilərinə verilir

3-Vergi güzəştlərinin tətbiqi hec bir halda dövlətin maraqlarına zidd ola bilməz

4-Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vergi güzəştləri tətbiq olunur.

Vergi tənzimlənməsinin 3-cü üsulu olan inzibati təsir metodu vasitəilə dövlət baş verən iqtisadi proseslərə nəzarəti həyata keçirir. Vergi tənzimlənməsinin üsullarının hazırlanması zamanı ilk növbədə onun gələcək sosial səmərə yarada biləcəyi nəzərə

alınmalıdır. Hazırkı dövrdə vergi tənzimlənməsinin ən unikal üsulu vergi investisiya kreditidir. Bu aşağıda qeyd olunan sahələrin investisiyalaşmasına verilən kreditdir:

- 1-Elmi tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsi üçün avadanlıqlar
- 2-İxracı əvəzetmə xüsusiyyətinə malik istehsal sahələri
- 3-İqtisadi zərurətlərin ödənilməsinə xidmət edən avadanlıq, texnologiya vəs.

Vergi tənzimlənməsinin 4-cü üsulu sanksiya tədbirləridir. Vergi sanksiyalarına cərimələr və penyalar aiddir. Tənzimlənmə prosesində vergi sanksiyaları ikili rol oynayır. İlk növbədə onlar vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsinə xidmət edirlər. Bu öhdəliklər icra olunmadığı halda sanksiyalar tətbiq edilir. Həmçinin onlar təsərrüfat subyektlərini səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün istiqamətləndirir.

Vergi tənzimlənməsi metodlarına aşağıdakılar daxildir:

- 1-Vergitutma bazasının aşağı salınması
- 2-Vergi ödənişlərinin təxirə salınması
- 3-Vergi tətili
- 4-Vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi
- 5-Vergi amnistiyası
- 6-Beynəlxalq əlaqələrdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması vəs.

Vergi nəzarətinin təmin olunması istiqamətində vergi tənzimlənməsinin rolunun artırılması üçün aşağıdakılar tələb edilir:

- 1- Vergi münasibətlərində hər bir iştirakçının maraqları nəzərə alınmalı
- 2-Vergi tənzimlənməsində səmərəliliyə nail olmaq
- 3-Vergi tənzimlənməsi ünvanlı xarakter xüsusiyyətinə malik olmalıdır

4-Dövlətin digər tənzimlənmə alətlərilə vergi tənzimlənməsi sistemli formada uzlaşdırılmalıdır.

Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində vergi tənzimlənməsinin rolunun artırılması üçün ilk növbədə vergidən yayınma hallarının aradan qaldırılması lazımdır. Vergidən yayınma və digər vergi cinayətləri vergi tənzimlənməsinin aparılmasına mənfi təsir göstərir.

Bu problemi aradan qaldırmaq məqsədilə İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı texnologiyalardan istifadə etməklə vergilərdən yayınma və digər vergi cinayətlərini aradan qaldırılmasına aid məruzəsini təqdim etmişdir. Bu məruzədə dünyanın 21 ölkəsinin vergi orqanlarının bu problemin həlli ilə bağlı istifadə etdiyi texnologiyalar barədə məlumat verilmişdir.

Vergi tənzimlənməsinin əsas məqsədi vergi nəzarətinin aparılmasında iştirak etmək, dövlətin büdcə-vergi maraqlarının həmçinin vergi ödəyicilərinin maraqlarının təmin edilməsindən ibarətdir. Vergi tənzimlənməsi vergi nəzarəti sistemində aşağıdakı kimi çıxış edir:

- 1-Vergi daxil olmaları hesabına yaranan pul-maliyyə fondlarının formalaşdırılması üzrə vergi orqanlarının fəaliyyəti kimi çıxış edir
- 2-Vergi orqanlarının fəaliyyətinə, vergi yığımlarına nəzarət edir.

Vergi tənzimlənməsinin vəzifələrinə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- 1-Büdcə və büdcədən kənar fondların formalaşdırılmasına vergilərin mobilizə olunması ilə nail olmaq
- 2-Qısa və uzunmüddətli proqramların vergi daxil olmaları üzrə hazırlanması
- 3-Vergitutma bazasının formalaşdırılması
- 4-Vergilərin hesablanması üzrə vergitutma bazasının düzgün olmasının təmini

5-Vergi daxilolmalarına nəzarət edilməsi, vergidən yayınma hallarının aşkar edilməsi, təqsirkarların məsuliyyətə cəlb edilmənin təmin edilməsi.

Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində vergi tənzimlənməsinin rolunun artırılmasında əsas ünsürlərdən biri onun idarəedilməsinin müəyyənləşdirilməsidir. Vergi tənzimlənməsinin idarə olunma prinsiplərini aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

1-Həm dövlətin həm də cəmiyyət üzvlərinin maraqlarının təmin edilməsi

2-Sahibkarlıq və investisiya sahəsində fəaliyyətin genişləndirilməsi

3-Ölkə iqtisadiyyatının strateji sahələri üzrə tədbirlərin hazırlanması

4-Qanunvericiliyə əməl edilməsinə və maliyyə vəsaitlərinin məqsədyönlü istifadə olunmasına nəzarət.

Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsində vergi tənzimlənməsi sahəsində optimal qərarların qəbulu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Optimal qərarların müəyyənləşdirilməsinin metodlarının aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

1-Məqsədlərə nail olma müddəti üzrə

2-Konflikt mənbəyinin bölüşdürülməsi üzrə

3-Regional inkişaf etmiş ölkələrin, həmçinin dövlətin sabitlik üzrə maraqlarının qorunması üzrə.

Nəticədə qeyd etməliyik ki, vergi nəzarətinin və tənzimlənməsinin təmin olunması üzrə aşağıdakılar tələb edilir:

1-Vergitutma ilə bağlı qanunlar qəbul edilən zaman mütləq şəkildə Konstitusiyaya və Vergi Məcəlləsinə uyğunluğu yoxlanılmalıdır

2-Vergi orqanları ilə ödəyicilər arasında yaranan hər hansı bir münasibətə ixtisaslaşmış məhkəmələr tərəfindən baxılmalıdır

3-Vergi daxilolmalarının makroiqtisadi göstəricilərə təsiri proqnozlaşdırılmalıdır və bu məsələ üzrə təşkilati strukturlar fəaliyyət göstərməlidir

4-Vergi ödəyicilərinə nəzarəti təmin etmək məqsədilə vahid informasiya bazasının təkmilləşdirilməsi vəs

3.2. Ölkənin vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətləri

Respublikamız müstəqillik əldə etdiyi ilk illərdən bu günümüzdək vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirmişdir. Bildiyimiz kimi, vergilər büdcənin formalaşmasında iştirak edən ən mühüm elementlərdən biridir. Bu baxımdan vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi və təkmilləşdirilməsi büdcənin müsbət istiqamətdə inkişafına təkan verir.

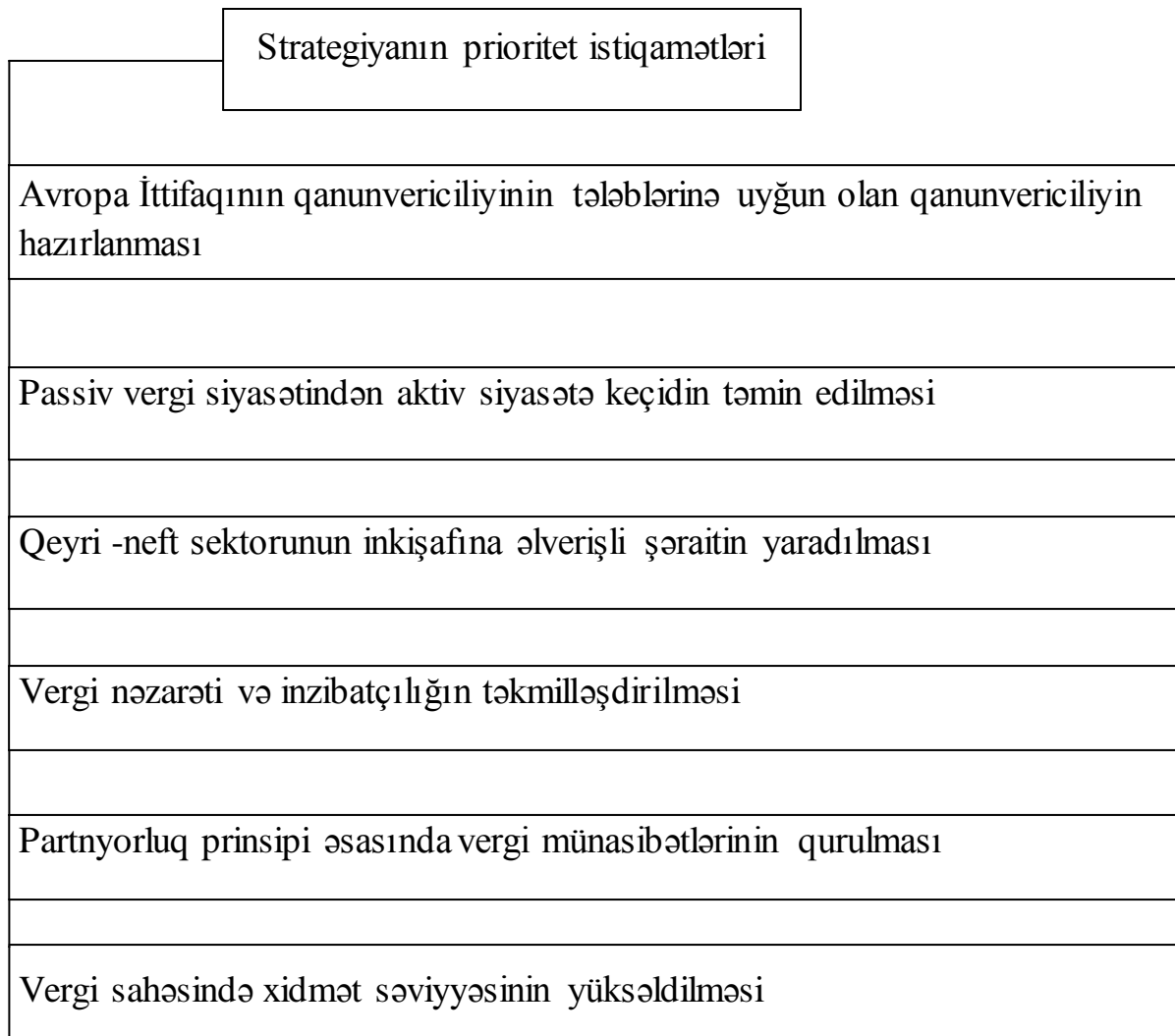
Vergi nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsində atılan ilk mühüm addımlardan biri 2005-ci il sentyabrın 12-də Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə qəbul olunmuş "Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi haqqında Dövlət Proqramı"-dır. Bu proqram 2005-2007-ci illəri əhatə etmişdir. Bu proqramın tətbiqi sayəsində vergidən yayınma halları azaldılmış, vergilərin könüllü ödənilməsi prinsipi ön plana çəkilmiş və bu sahədə müasir texnologiyaların tətbiqinə nail olunmuşdur.

Ölkəmizdə vergi nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı islahatlar hələ də davam etməkdədir. Bu məsələ ilə əlaqədar Vergilər Nazirliyinin vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi üzrə 2013-2020-ci illər üçün Strateji planında vergi nəzarətinə dair görülməli tədbirlər əks olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 29 dekabr 2012-ci il tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan 2020-ci il gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasından, bu Fərman üzrə Vergilər Nazirliyində "Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020 - ci illər üçün Strateji plan" və "2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf strategiyası" hazırlanaraq təsdiq

olunmuşdur. Qəbul edilən qərarlar üzrə ciddi nəzarət götürülmüşdür. Burada əsas məqsəd 2020-ci ilə qədər respublikamızda inkişaf perspektivlərinin müəyyən olunması və həyata keçirilməsidir.

Aşağıdakı sxemdə strategiyanın prioritet istiqamətlərini göstərə bilirik:

Vergi nəzarəti sahəsinin təkmilləşdirilməsi bilavəitə vergi sisteminin ümumi inkişaf səviyyəsinə təsir göstərir. Vergi nəzarəti vergi sisteminin xüsusi elementidir. Dövlətin səmərəli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi vergi nəzarətindən əhəmiyyətli dərəcədə

asıldır. Vergi sistemini nəzarət olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Hər bir sahənin nəzarətə ehtiyacı olduğu kimi vergi sisteminin də ehtiyacı vardır.

Ümumiyyətlə nəzarət fəaliyyət sferasından asılı olmadan hər bir sahəyə tətbiq edilməlidir. Nəzarət olan sahədə gələcək inkişaf üçün əlverişli şərait yaranır. Nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün hər bir dövlət həm özünün həm də dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin nəzarət sisteminin tarixinə nəzər salmalıdır. Hər bir dövrdə həyata keçirilən nəzarətlə növbəti dövrün göstəriciləri müqayisə edilməlidir. Məlumdur ki, əgər hər növbəti dövr üzrə göstəricilər əvvəlkilərlə müqayisədə müsbətə doğru dəyişərsə burada inkişaf vardır.

Vergi nəzarəti sisteminin büdcə gəlirlərinin formalaşmasında əhəmiyyətinin böyük olması baxımından onun təkmilləşdirilməsi ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına da təsir göstərir. Bu baxımdan vergi nəzarətinin inkişaf etdirilməsi üzrə dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlərdən biri ölkə prezidenti tərəfindən imzalanmış "Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020 - ci illər üçün Strateji plan" və "2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf strategiyası" inkişaf strategiyasıdır. Bu strategiyaya görə 2020-ci il tarixinə qədər dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin standartlarına cavab verən vergi sisteminin formalaşması və inkişafı baş verəcəkdir. Beləliklə, vergi sisteminin inkişafı nəzarət sisteminin təkmilləşməsinə də müsbət təsir göstərəcəkdir.

Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədbirlər icra olunur :

- 1) Vergi nəzarəti üzrə effektiv planların hazırlanması və təsdiqi
- 2) Vergi nəzarətinin təsirinin artırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi
- 3) Vergi nəzarətinin təsir əhatəsinin artırılması məqsədilə tədbirlərin icrası
- 4) Vergi orqanlarının hesabatlılığının inkişaf etdirilməsi
- 5) İnformasiya texnologiyalarının tətbiqinin artırılması

- 6) Vergi nəzarətinin statistik göstəricilərinin təşkili
- 7) Dövlət vergi orqanları ilə digər nəzarət orqanlarının birgə fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi
- 8) Kadr hazırlığı sisteminin inkişaf etdirilməsi
- 9) Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və dövlətin vergi sisteminə müvafiq olaraq tətbiq edilməsi

Qeyd edilən istiqamətlər üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı vergi nəzarətinin gələcək inkişafına nail olmaq mümkündür.

Ölkəmizdə vergi sahəsinin inkişafının prioritet istiqamətləri üzrə bir sıra tədbirlər icra olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının vergilər naziri Fazil Məmmədov Avropadaxili Vergi Administrasiyaları Təşkilatının saytında (www.iota-tax.org) olan məqaləsində axırıncı dövrlər üzrə dövlətimizin vergi sistemində aparılan islahatlarından bəhs etmişdir. Burada vergi sisteminin əlverişli, şəffaf mühitinin formalaşdırılması, göstərilən xidmətlərin yüksəldilməsi, vergi nəzarətinin səmərəli təşkil edilməsi, müasir tələblərə cavab verən sistemin qurulması ön plana çəkilmişdir.

Həmçinin ölkənin iqtisadi prioritetləri, onların həyata keçirilməsi və 2017-ci ildə respublikamızın qarşısında duran başlıca məsələlər Prezident İlham Əliyevin Davos Formunun saytında olan məqaləsində qeyd olunmuşdur.

Ötən il vergi nəzarəti sistemində fundamental islahatlar aparılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri", "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi" sənədlərində müasir dövr vergi sisteminin qarşısında duran başlıca vəzifələr əks edilmişdir.

Strateji yol xəritələri 2016-2020-ci illəri əhatə edən iqtisadi inkişaf strategiyalarını əks etdirir. Burada dövlət vergi orqanları ilə vergi ödəyicilərinin münasibətlərinin

qarşılıqlı inam əsasında inkişaf etdirilməsi, davamlı inkişafın təmin olunması məqsədilə vergi potensialının müəyyənləşdirilməsi, vergi nəzarəti sistemində islahatların aparılması qeyd edilmişdir.

Vergi sistemi sahəsində atılan önəmli tədbirlərdən biri də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 avqust 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "2016-cı ildə vergi sahəsində aparılacaq islahatların istiqamətləri"-dir. Burada ötən il həyata keçirilən tədbirlərin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Vergi nəzarəti sahəsində vergi risklərinin müəyyən olunması mühüm amillərdən biridir. Vergi risklərinin və yayınma hallarının aşkar edilməsi məqsədilə "risklərin idarəedilməsi" sistemi icra olunmuşdur. Bu sayədə vergi yoxlamaların həyata keçirilməsi üzrə qaydalar inkişaf etdirilmişdir.

2017-ci ilin yanvar ayından etibarən intizamlı vergi ödəyiciləri üçün «yaşıl dəhliz» prinsipi üzrə ənənəvi, innovativ üsullarla xidmətlərin göstərilməsinə təşkilati və inzibati nəzarəti bu struktur tərəfindən icra olunur. Bu zaman vergi ödəyiciləri ənənəvi xidmətlərdən əlavə, İKT-nin son nailiyyətlərinə əsaslanan innovativ xidmətlər də əldə etmiş olurlar. Bu xidmətlərə videobağlantılar, çağrı və xidmət mərkəzlərində növbəsiz və sürətli xidmətlərin göstərilməsi, seminar və konfransların təşkili, xüsusi təlim proqramlarının hazırlanması və başqaları daxildir. Koordinasiya işlərinin təşkil olunması üzrə hər bir partnyor ödəyici üçün vergi strukturundan ayrılan kuratorlar onlara ünvanlı xidmətlər göstərirlər.

Bütün qeyd olunanlar intizamlı vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında, sahibkarların fəaliyyəti üçün münasib şəraitin yaradılmasında böyük rolu vardır. Bunun nəticəsində digər vergi ödəyiciləri özlərinə nümunə götürəcəkdir. Nəticədə intizamlı vergi ödəyicisi olmağın üstün cəhətləri digər ödəyiciləri də buna cəlb edəcəkdir.

Risk modulları əsasında vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin təhlili, vergidən yayınma hallarının müasir texnologiyalar vasitəsilə üzə çıxarılması, təhlil edilmiş

informasiyalar üzrə vergi nəzarəti metodlarının seçilməsi, vergi potensialının daha dəqiq qiymətləndirilməsi, risklərin İKT vasitələri ilə idarə edilməsinin icrası, elektron məlumat bazalarından əldə olunmuş məlumatların emalı məqsədilə nazirliyin strukturunda Vergi risklərinin təhlili və nəzarəti departamenti fəaliyyət göstərir.

Vergilər Nazirliyinin idarəetmə funksiyalarının təkmilləşdirilməsi və inkişafı, vergi orqanlarının fiskal funksiyalarına aid sahələr üzrə əlaqələndirilməsi, vergi nəzarəti, audit, vergi borclarının alınması üzrə fəaliyyətin effektivliyinin təmini məqsədilə Vergi qanunvericiliyinin icrasına nəzarət və Vergi öhdəliklərinin icrasına nəzarət departamentləri fəaliyyət göstərir.

Nəticədə qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqaməti bu sahədə İKT tətbiqinin genişləndirilməsi və beynəlxalq vergi sistemi təcrübəsi əsasında nəzarətin təşkil olunmasından ibarətdir.

3.3. Dövlət vergi orqanlarının vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsində rolu

Vergilər istənilən dövlətin büdcə gəlirlərinin mühüm hissəsini təşkil edir, bu səbəbdən hər bir dövlət vergilərin tam və vaxtında büdcəyə daxil edilməsində maraqlıdır. Bu məqsədlə hər bir dövlət vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsi və vergilərin tam və vaxtında yığılmasına nəzarəti həyata keçirmək üçün vergi orqanları yaradır. Vergi orqanları dedikdə, ölkənin vergi sahəsində təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə yaradılmış hüquq-mühafizə orqanları başa düşülür. Dünya təcrübəsində vergi orqanlarının yaradılması və fəaliyyətinin bir neçə tərzində mövcuddur:

- 1- Sərt yanaşma. Bu yanaşma özündə bütün maliyyə nəzarəti orqanlarının funksiyalarını birləşdirir.
- 2- Müstəqil vergi xidməti və vergi polisinin yaradılması. Bu orqanların vəzifəsi əməliyyat axtarış fəaliyyətini, vergi cinayətlərinin tədqiqatının aparılmasıdır.

3- Vergi orqanlarının tərkibində vergi cinayətləri ilə mübarizə aparan xüsusi bölmələrin yaradılması.

4-Vergi nəzarətinin hüquq mühafizə orqanları tərəfindən aparılması

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən vergi sistemində yaranan münasibətlərin iştirakçılarına dövlət vergi orqanları, gömrük orqanları, vergi agentləri, maliyyə orqanları, fiziki və hüquqi şəxslər və qanunvericiliyə müvafiq olaraq digər səlahiyyətli orqanlar aiddir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yaranan vergi münasibətləri əsasən vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında olur.

Vergi nəzarəti Azərbaycan Respublikasında Vergi və Gömrük məəcəllələrinə müvafiq olaraq, vergi və gömrük orqanları, onların vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətləri çərçivəsində icra olunur. Vergi nəzarətinin inkişafında dövlət vergi orqanlarının rolunu müəyyənləşdirməzdən əvvəl bu orqanların mahiyyətini açıqlayaq.

1990-cı ilin iyul ayında Maliyyə Nazirliyinin tərkibində dövlət vergi xidməti orqanı yaradılmışdır. 1991-ci il oktyabr ayının 14-də dövlət vergi xidməti orqanı vergi qanunvericiliyinə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə dövlət vergi xidmətinin rolunun artırılması, onun müstəqil fəaliyyətinin və nəzarət işlərinin obyektivliyinin təmin olunması məqsədilə Maliyyə Nazirliyinin tərkibindən çıxarılmış, Azərbaycan Respublikası Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Respublika Prezidentinin 11 fevral 2000-ci il tarixli 281 saylı Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi ləğv edilmiş və onun bazasında Azərbaycan Respublikasının vergi siyasətini həyata keçirən, vergilərin tam və vaxtında büdcəyə daxil edilməsini təmin edən, bu sahə üzrə dövlət nəzarətini aparan Vergilər Nazirliyi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 20-ci maddəsində dövlət vergi orqanları və onların təyinatı qeyd olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 20.5-ci maddəsində qeyd edilən orqanlar öz səlahiyyətləri çərçivəsində Gömrük Məcəlləsinə və Vergi Məcəlləsinə, həmçinin qanunvericilik aktlarına müvafiq olaraq fəaliyyət göstərirlər.

Vergi sisteminə nəzarət ölkəmizdə öz səlahiyyətləri daxilində dövlət vergi orqanları tərəfindən aparılır. Dövlət vergi orqanları özündə Vergilər Nazirliyi və ona tabe olan vergi orqanlarını birləşdirir. Dövlət vergi orqanları fəaliyyətlərinin icrasını tam müstəqil şəkildə həyata keçirir, heç bir hökumət orqanından asılı deyildir. Dövlət vergi orqanları tərəfindən qəbul olunmuş qərarlar hamı üçün məcburi xarakter daşıyır. Vergi orqanlarının əsas vəzifəsi vergilərin tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarət etməkdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən vergi orqanlarının bəzi səlahiyyətləri qanunla müəyyən edilmiş qaydada gömrük orqanlarına verilir. Buraya yol vergisi və idxal-ixrac əməliyyatları daxildir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə və Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq gömrük orqanları öz fəaliyyətlərini yerinə yetirir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Vergi məcəlləsi və ona uyğun qanunvericilik aktları vergi orqanlarının hüquqi bazasıdır.

Vergi orqanlarında fəaliyyət göstərən işçilər icbari qaydada sığorta olunurlar. Bu dövlət büdcəsi hesabına yerinə yetirilir. Vergi orqanının işçiləri hər hansı xidməti vəzifəsini icra edən zaman zərərə uğrayarsa, bu zərər dövlət büdcəsi hesabına ödənilir.

Vergi orqanları maliyyə orqanları, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları və digər dövlət hakimiyyət orqanları ilə qarşılıqlı surətdə öz vəzifələrini icra edir. Dövlət hakimiyyət orqanları vergi orqanlarına vəzifələrinin icra edilməsi ilə əlaqədar köməklik göstərməyə borcludur. Bu məqsədlə həmin orqanlar vergi orqanlarını zəruri məlumatlarla təmin edir. Gömrük orqanları vergitutma ilə bağlı məlumatları Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinə göndərməlidir.

Dövlət vergi orqanları vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə müasir standartlara cavab verən vergi inzibatçılığı təşkil etməlidir. Vergi inzibatçılığının müasir formada təşkil edilməsi vergi orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinə və vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərini yüksək səviyyədə yerinə yetirmələrinə təkan verir.

Vergi inzibatçılığının formalaşdığı ilk vaxtlarda vergi orqanlarında idarəetmə "vergilər üzrə" prinsipi ilə aparılırdı. Yeni vergi növlərinin formalaşması ilə əlaqədar dövlət vergi orqanlarının tərkibində həmin vergilərin idarəedilməsi üzrə bölmələr təşkil olunmağa başladı.

Vergi orqanlarında idarəetmənin vergilər üzrə təşkili prinsipinin mahiyyəti dövlət vergi orqanlarının tərkibində struktur bölmələrin yaradılmasından ibarətdir. Bu bölmələr aşağıdakı vəzifələri icra edir:

- Vergitutma metodologiyasının ayrı-ayrı vergilər üzrə müəyyənləşdirilməsi və onun tətbiq olunması üzrə məsuliyyət daşımaq

- Vergilərin büdcəyə tam və vaxtında ödənilməsinə, onların düzgün hesablanmasına nəzarəti həyata keçirmək

Dövlət vergi orqanlarında vergi inzibatçılığının bu prinsip əsasında təşkil edilməsi ilk dəfə Böyük Britaniyada tətbiq olunmağa başlamışdır. Burada vergilərə nəzarət iki böyük orqan tərəfindən həyata keçirilir:

- Daxili vergilər departamenti

- Gömrük və aksiz departamenti

Yaradılan hər bir struktur bölmə öz səlahiyyətlərində olan vergi növlərinin hesablanması, tam və vaxtında büdcəyə daxil edilməsinə nəzarəti həyata keçirir və vergi orqanları ilə ödəyicilər arasındakı münasibətləri tənzimləyir.

"Vergilər üzrə prinsipilə" idarəetmənin təşkil olunmasının həm müsbət həm də mənfi tərəfləri vardır. Bu prinsipin müsbət tərəfi hər bir vergi növü üzrə hesabatlılıq

və məsuliyyət sistemin formalaşdırılmasıdır. Bunun sayəsində vergi orqanı əməkdaşları ayrı-ayrı vergi növləri üzrə icra olunan əməliyyatlarda ixtisaslaşırlar. Hər bir vergi növü üzrə səmərəli nəzarəti təşkil etmək olur. Nəticədə vergi ödəyicilərinin vergilərin hesablanması və ödənilməsinə dair sualları qısa müddət ərzində öz həllini tapmış olur.

Dövlət vergi orqanlarında vergi inzibatçılığının "vergilər üzrə" prinsipi ilə təşkil olunmasını bəzi mütəxəssislər qeyri-stabil maliyyə şəraitində daha məqsədəuyğun hesab edirlər.

Vergilər üzrə prinsipinin bir sıra çatışmazlıqları da mövcuddur. Bu prinsip əsasında dövlət vergi orqanları fəaliyyət göstərərkən uçot, yoxlama, hesabatlıq işləri daim təkrarlanır və bunun nəticəsində inzibati xərclər artmış olur. Həmçinin ayrı-ayrı vergi növlərinin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi müəyyən dərəcədə çətinliklər yaradır.

Əksər hallarda "vergilər üzrə" inzibatçılığın təşkili vergi ödəyiciləri tərəfindən səmərəli hesab olunmur. Bunun əsas səbəbi yoxlamalar zamanı vergi ödəyiciləri daha çox vergi əməkdaşı ilə əlaqə yaratmağ məcburiyyətində olurlar. Yoxlama və nəzarətin belə şəraitdə aparılması həm çoxlu işçi qüvvəsi həm də daha çox vaxt sərf olunması deməkdir.

Dövlət vergi orqanlarında inzibatçılığın təşkilinin ən səmərəli prinsipi funksional prinsip hesab olunur. İnzibatçılığın bu metodu ilk dəfə ABŞ-da tətbiq olunmağa başlamışdır. Respublikamızın vergi sistemində vergi orqanlarının inzibatçılığı da məhz bu prinsip əsasında qurulmuşdur və funksional prinsip öz üstünlüklərini digərlərinə müqayisədə daha çox biruzə vermişdir.

Dövlət vergi orqanlarının funksional prinsip əsasında təşkili zamanı aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməklə həm vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinə, həm də vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olur:

-Vergi orqanları vergi öhdəliklərinin tam və vaxtında yerinə yetirilməsi, düzgün hesablanması, vergi qanunvericiliyinə könüllü riayət olunması üzrə ödəyicilər

üzərində nəzarəti icra edir və vergi ödəyicilərinə xidmət göstərən struktur bölmələrə xüsusi səlahiyyətlər verir

-Ayrı-ayrı vergi növləri üzrə yaradılmış bölmələr birləşdirilir.Bu zaman vergi hesablanması,uçotu,yoxlaması əməliyyatlarında təkrarlanma baş vermir.Nəticədə inzibətçilik xərcləri azalır,vergi orqanı əməkdaşlarının fəaliyyətlərinin səmərəliliyi yüksəlir.Bu zaman müasir İKT-nin tətbiqi vergi orqanlarında geniş informasiya bazasının formalaşmasına müsbət təkan verir.

Vergi orqanlarında inzibətçiliyin funksional prinsip ilə təşkilinin də bir sıra mənfi tərəflər vardır.Bəzi mütəxəssislər bu prinsipin tətbiq edilməsi zamanı vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətin aşağı düşməsinə vurğulayır.

Vergi orqanlarında idarəetmənin hansı üsulda təşkil olunmasından asılı olmayaraq burada əsas məqsəd dövlət və vergi ödəyicilərinin maraqlarının tənzimlənməsindən ibarət olmalıdır.

Vergi orqanlarının vergi nəzarətinin həyata keçirilməsində mühüm rollarından biri operativ vergi nəzarətinin aparılmasıdır.Bu məqsədlə Vergilər Nazirliyinin Operativ Nəzarət İdarəsi yaradılmışdır.Operativ nəzarət dedikdə vergi ödəyicisinin fəaliyyətdə olduğu ərazidə vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilən yoxlama tədbirləri başa düşülür.Bu nəzarət aparılan zaman əvvəlcədən məlumat verilmir və vergi ödəyicisinin faktiki iş günündə təşkil edilir.

Operativ nəzarət Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 50.1-ci maddəsində əks etdirilən məsələlər üzrə aparılır.

Operativ Nəzarət İdarəsi aşağıdakı funksiyaları icra edir:

-Vergi orqanlarının həyata keçirdiyi operativ nəzarətin vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq yerinə yetirilməsinə nəzarət edir

- Qanunvericiliyin pozulması hallarını aşkarlamaq,qiymətləndirmək,təhlilini aparmaq,bu halların baş vermə səbəblərinin və yenidən pozulma halları yarada biləcək şəraitin aradan qaldırılması üzrə tədbirləri həyata keçirmək
- Vergi ödəyicilərinin mənafeylərinin və hüquqlarının təmin olunması
- Qanunvericiliyə uyğun olaraq operativ nəzarətin təşkili,onun yerinə yetirilməsinə nəzarət
- Operativ vergi nəzarətinin icrası üzrə metodologiyanın müəyyənləşdirilməsi
- Dövlət vergi orqanlarının struktur bölmələrinin fəaliyyətinin təşkilinin koordinasiya edilməsi
- Vergi və kommersiya sirrinin,vergi ödəyiciləri haqqında məlumatların qorunması
- Vergi orqanlarına vətəndaşlar tərəfindən daxil olan müraciətlərə vaxtında və obyektiv baxılmasının təmin edilməsi
- Operativ vergi nəzarətinin səmərəli təşkil olunması üzrə tədbirlərin icrası
- Nəzarətin tam sistemli şəkildə aparılması məqsədilə vergi ödəyiciləri haqqında müxtəlif mənbələrdən məlumatların alınması
- Dövlət vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərində aparılan operativ nəzarətin keyfiyyətinin artırılması üzrə tədbirlərin icrası
- Dövlət vergi orqanlarında aparılan operativ nəzarətin təşkilini müəyyənləşdirmək,onlara tövsiyələr vermək və nəzarətin təşkili üzrə köməklik göstərmək
- Vergi orqanları tərəfindən təqdim edilən operativ nəzarət tədbirlərinə dair məlumatların təhlili və hesabatların tərtib olunması.

Bütün qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gələ bilərik ki,vergi nəzarəti dövlət vergi orqanları tərəfindən aparıldığına görə nəzarətin təkmilləşdirilməsi məhz dövlət

vergi orqanlarının fəaliyyət dairəsinin inkişafından asılıdır. Vergi nəzarətinin təşkili mürəkkəb bir proses olduğundan həm dövlət vergi orqanları həm də vergi ödəyiciləri mütləq şəkildə öz hüquq və vəzifələrini bilməlidir. Aparılan nəzarətin keyfiyyəti məhz bu amildən çox asılıdır. Nəzarətin icrası zamanı vergi ödəyiciləri vergi orqanlarının səlahiyyətli şəxsləri üçün lazımi şərait yaratmalı və tələb olunan sənədləri təqdim etməlidir. Belə olduğu halda vergi nəzarəti səmərəli şəkildə həyata keçirilir və onun təkmilləşməsi üçün zəmin yaranır.

Nəticə və təkliflər

Apardığımız nəzəri araşdırmalar və qarşıya qoyduğumuz məsələlərin təhlili yekunda aşağıda qeyd edilən nəticələrə gəlib çıxır.

Bildiyimiz kimi, vergi siyasətinin mühüm elementlərindən biri vergi nəzarətidir. Məhz vergi nəzarəti sayəsində vergi ödənişlərinin tam və vaxtında yerinə yetirilməsi prosesi icra olunur. Bundan əlavə Vergi Məcəlləsinin normalarına, vergi ödəyicilərinin, müfəttişlərinin hüquq və vəzifələrinə, qanunvericiliyə, digər normativ aktlara riayət olunmasına nəzarəti həyata keçirir.

Vergi orqanlarının başlıca funksiyalarından biri vergi nəzarətini aparmaqdır. Bu funksiya mürəkkəb xarakter daşdığından yalnız Vergi Məcəlləsinin normaları ilə tənzimlənmir. Bu zaman həm vergi münasibətlər sahəsi, həm də digər sferaların normativ-hüquqi aktları nəzərə alınmalıdır.

Ümumiyyətlə vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət funksiyasına yalnız məcburi formada icra olunan və fiskal orqanlar tərəfindən vəziyyətin qiymətləndirilməsi kimi baxmaq düzgün olmazdı, çünki nəzarət fəaliyyəti vergi ödəyicilərinin hüquq və maraqlarını nəzərə almaqla aparılır.

Vergi orqanları tərəfindən vergitutma sahəsində aparılan nəzarət fəaliyyətində nəzəri-metodoloji üsullarla yanaşı praktiki metodlar da tətbiq edilir.

Hüquqi və iqtisadi yanaşmalara birgə baxılması aparılan yoxlamanın səmərəliliyində mühüm rol oynayır. Bildiyimiz kimi aparılmış vergi yoxlamaları hüquqi-normativ aktlarla reqlamentləşdirilir və bu səbəbdən onun nəticələri də hüquqi xarakterə malik olur. Yoxlama əsnasında subyektlərin maliyyə təsərrüfat nəticələri ilə faktiki nəticələr tutuşdurulur və müqayisə olunur. Mühasibat uçotu və hesabatı məlumatlarının təhlil olunması zamanı bu proses həyata keçmiş olur.

Vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı yoxlama tədbirləri çərçivəsində hərəkətlərin icrası məqsəduyğun hesab olunur. Bu zaman vergi ödəyiciləri üçün

yoxlama prosesinə dair tam təsəvvür formalaşır. Bundan əlavə nəzarətin bu formada təşkili yoxlamaları həyata keçirən şəxslər üçün metodiki tövsiyyə xarakteri daşıyır. Vergi nəzarəti prosesi çox mürəkkəb olduğundan onun icrası zamanı qarşılıqlı şəkildə qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərmək lazımdır.

Bəzən iqtisadi subyektlər tərəfindən nəzarət birmənalı olaraq yaxşı qarşılanmır. Yekunda isə aşkarlanan səhvlər müəyyən edildikdən sonra vergi nəzarətinin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğu yoxlama aparılan subyektə aydın olur. Aşkarlanmış səhvlər aradan qaldırıldıqdan sonra təşkilatın səmərəli fəaliyyəti təmin olunur. Bu baxımdan vergi nəzarəti həm dövlət həm də vətəndaşlar üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Apardığımız tədqiqat nəticəsində müəyyən etdik ki, vergi nəzarəti sahəsinin öyrənilməsi ümumilikdə ölkənin iqtisadi proseslərini tənzimləməkdə mühüm rol oynayır. Dövlət büdcəsinin formalaşmasında vergilərin rolu böyükdür. Nəticədə dövlət öz büdcə vəsaitlərindən istifadə edərək digər iqtisadi sahələrin maliyyələşdirilməsini həyata keçirir.

Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinə nail olmaq üçün ilk öncə səmərəli vergi sistemi qurulmalıdır. Aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- Elmi cəhətdən əsaslandırılan optimal vergi dərəcələrinin tətbiqi
- Vergi yükünün optimal həddinin müəyyənləşdirilməsi
- Vergi sistemində aparılan islahatların mülayim xarakter daşması
- Aparılan vergi islahatları digər sosial-iqtisadi tədbirlərlə ahəng təşkil etməlidir
- Çevik vergi mexanizminin formalaşdırılması
- Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin icra olunmasından öncə onun gələcəkdə yarada biləcəyi səmərəlilik müəyyən edilməlidir.

Ölkəmizin vergi sistemində göstərilən xidmətlərin elektronlaşdırılması vergi nəzarətinin təşkil olunması prosedurlarını xeyli asanlaşdırmışdır. Yoxlama və nəzarət işlərinin aparılması üçün təqdim olunan e-audit xidməti vergitutma bazasının genişlənməsinə və yoxlama prosedurlarına çəkilən vaxtın azalmasına səbəb olur. Bu xidmətin tətbiq olunması nəticəsində vergi ödəyiciləri haqqında daha dolğun məlumatlar əldə edilir. Həmçinin bu xidmət vergitutmanın səmərəliliyini artırır.

Elektron auditin Vergilər Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada aparılması ilə əlaqədar Vergi Məcəlləsinə 38.8-ci maddə daxil edilmişdir. Vergilər naziri Fazil Məmmədov da e-auditin əhəmiyyətini vurğulamışdır, onun sözlərinə görə bu xidmətin tətbiq olunması nəticəsində obyektlərdə aparılan səyyar yoxlamalarının sayı azalmışdır. Bu xidmət vasitəsilə zəruri məlumatlar vergi orqanlarına elektron şəkildə göndərilir və vergi orqanları xüsusi proqramlar vasitəsilə həmin məlumatları təhlil edir. E-audit xidmətinin genişləndirilməsi həmçinin vergidən yayınma və korrupsiya hallarını aradan qaldırır.

Həmçinin vergi ödəyiciləri üçün tətbiq edilən "bir pəncərə" sisteminin tətbiqi vergi prosedurlarına sərf edilən vaxtı azaltmışdır.

Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan tədbirlər hələ də davam etməkdədir. Bu istiqamətdə son dövrdə aparılan ən mühüm tədbir "Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020 - ci illər üçün Strateji plan" və "2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf strategiyası" olmuşdur. Bu Strateji planda vergi nəzarətinə dair məsələlər də öz əksini tapmışdır.

Respublikamızın vergi nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakı aparılan tədbirlərin genişləndirilməsini təklif edə bilərik:

- Vergi nəzarəti aparılan zaman effektiv planların hazırlanması
- Vergi nəzarətinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi
- Nəzarət sistemində informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi

- Partnyorluq əsasında vergi münasibətlərinin qurulması və təkmilləşdirilməsi
- Dövlət vergi orqanları ilə digər nəzarət orqanlarının birgə fəaliyyətinin inkişafı
- Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və vergi nəzarəti sistemində tətbiq edilməsi

Qeyd etdiyimiz tədbirlərdən əlavə vergi yükü göstəricisinin optimal səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi də vergi nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsinə təkan verir. Bundan əlavə dövlət vergi orqanları tərəfindən vergi uçotunun aparılması gələcək proqnoz göstəricilərinin hazırlanmasına şərait yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyatların siyahısı

- 1.«Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası»
2. «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi »,Bakı 2017
- 3.«Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"
- 4.«Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 29 dekabr 2012-ci il tarixli 800 nömrəli Fərman "Azərbaycan 2020-ci il gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyası,bu Fərman üzrə Vergilər Nazirliyində "Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020 - ci illər üçün Strateji plan" və "2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf strategiyası"»
- 5.«Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş 19.07.2013-cü il,190 nömrəli Qərarı "Vergi partnyorluğu sazişinin bağlanması Qaydaları"»
- 6.«Azərbaycanın statistik göstəriciləri.Dövlət Statistika Komitəsi»
- 7.«Ə.Ə.Ələkbərov "Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi" (Monoqrafiya)».Bakı 2007
8. « Bağırov D.A. “Vergi nəzarəti” (dərslük)». Bakı 2006, 412 s
- 9.«F.Ə.Məmmədov,A.F.Musayev,M.M.Sadıqov,Y.A.Kəlbəyev,Z.H.Rzayev“Vergilər və vergitutma”». Bakı 2010
10. « Kəlbəyev Y.A. Vergilərin hesablanması dair praktikum», Bakı: CBS, 2008. 396 səh.
11. «Rzayev Z.H. Vergi menecmenti». Bakı: CBS, 2007. 324 səh.
- 12.«Məcidov M. Vergi sistemi» Bakı 2013
- 13.«Musayev A.Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri»,Bakı 2004
- 14.« Həsənlı M. Vergilər. Bakı, Şərq-Qərb, 1998»
15. «Məmmədov Ə. Vergiyə giriş»,Şamaxı 2014
16. «A.Musayev, A.Qəhrəmanov. “Vergi mədəniyyəti”. Bakı: 2010. “Çaşıoğlu” nəşriyyatı, 343 səh.»
- 17.«Sadıqov T.Ə, Rzayev İ.M. "Vergi uçotu və aduditi" dərslük Bakı 2014»

- 18.«Kəlbəliyev Y.A, Məhərrəmov R.B, Rzayev P.Q "Xarici ölkələrin vergi sistemi" Bakı 2011»
- 19.«Məmmədov Ə.C, Seyfullayev İ.Z "Vergi və investisiya mühiti" Bakı 2013»
- 20.«Musayev A.F, Məmmədov Ə.C "Ünvanlı vergi xidməti" Bakı 2013»
- 21.«Musayev A.F "İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırılması" Bakı 2014»
- 22.«Kəlbəliyev Y.A "Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri"Bakı 2005»
- 23.« Azərbaycan Respublikasının vergi xəbərləri.»
- 24.« « Vergilər» qəzeti, 2015-2017.»
- 25.« «Vergilər» Jurnalı, 2015-2017.»
26. www.president.az
27. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin saytı.
28. www.sc@azstat.org - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.
29. www.vergiler.az
30. www.maliyye.gov.az
31. www.economy.gov.az
32. www.trend.az

Резюме

В диссертационной работе была исследована деятельность государственных налоговых органов в области налогового контроля и определены направления усовершенствования системы налогового контроля.

Как нам известно, изучение налогового контроля и администрирования имеет важное значение в формировании эффективной налоговой системы. Налоговый контроль, в целом, является одним из элементов, играющим основную роль в регулировании экономических процессов в стране. В связи с этим, в диссертационной работе была проанализирована система налогового контроля, существующая в Азербайджанской Республике, и даны направления, обоснованные с научной точки зрения, для усовершенствования данной системы.

При подготовке исследовательской работы были использованы общенаучные методы, системные подходы и анализы.

Summary

The dissertation work studies the activity of state tax authorities in the field of tax control and specifies directions for improvement of the tax control system.

As we know, the study of tax control and administration is important in the formation of an effective tax system. Tax control, in general, is one of the elements that play the main role in regulating economic processes in the country. In this connection, the dissertation work analyses the tax control system existing in the Republic of Azerbaijan and sets scientifically substantiated directions for the improvement of this system.

General scientific methods, systemic approaches and analyses were used in the preparation of the research work.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistratura mərkəzinin
əyani magistri Mirzəliyeva Ülviyyə Arif qızının “Vergi nəzarəti sahəsində vergi
orqanlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi” mövzusunda magistr
dissertasiyasının

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Məlumdur ki, iqtisadiyyat davamlı olaraq inkişaf edən mürəkkəb bir sistemdir. Bazar iqtisadiyyatının mövcud olduğu bir şəraitdə bəzən cəmiyyət üzvləri arasında elə fikir formalaşır ki, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinə ehtiyac yoxdur. Nəzərə alınmalıdır ki, dövlət iqtisadi fəaliyyətinin davamlılığı naminə müəyyən dərəcədə iqtisadiyyata təsir göstərməlidir.

Bütün dünya ölkələri stabil inkişaf naminə bu və ya digər formada iqtisadiyyata təsir göstərməyə çalışırlar. Bu zaman dövlət öz tənzimlənmə alətlərindən istifadə edir. Bu alətlər içərisində ən əhəmiyyətli rola malik olanlardan biri məhz vergilərdir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə əsasən vergi dedikdə, dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilərək dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödəniş başa düşülür. Bu zaman belə bir məsələ qarşıya qoyulur. İqtisadi inkişafın davamlılığını təmin edən vergilərin özlərinin də müəyyən dərəcədə nəzarətə ehtiyacı var.

Vergilərə nəzarət etmək bilavasitə iqtisadiyyata təsir göstərir, çünki vergi sistemində aparılan işlər qanunvericiliyə uyğun olmasa, bu zaman səmərəli iqtisadi inkişafa nail olmaq olmaz. Bazar iqtisadiyyatlı bütün ölkələrdə vergi nəzarətinin tətbiqi hər zaman aktual məsələ olmuşdur.

Vergi nəzarəti maliyyə nəzarətinin ən mühüm elementlərindən hesab olunur. Vergi nəzarəti vergitutmanın bütün mərhələlərini əhatə edir. Vergi nəzarəti iqtisadiyyata müdaxilə etməklə, mühasibat uçotu və hesabatının, vergitutmanın qanunvericilik əsaslarının qorunmasının təminatıdır.

Bazar münasibətlərinin inkişafı Azərbaycanda vergi nəzarəti ilə əlaqədar məsələlərə diqqətin artırılmasını zəruri edir. İqtisadçılar vergi nəzarətinin daim diqqət mərkəzində saxlanılmasını vacib hesab edirlər. Bunun əsas səbəbi vergi mexanizmlərinin müəyyən edilməsində vergi nəzarətinin rolu böyük olmasıdır. Vergi nəzarətindən danışılan zaman onun mahiyyətinə nəzər salmaq lazımdır. Onun mahiyyətini aşağıdakı formada ifadə edə bilərik:

1-Vergi nəzarəti iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi elementi kimi çıxış edir

2-Vergi nəzarəti vergi qanunvericiliyinin icrası üzrə dövlət icra hakimiyyəti orqanları, yerli özünü idarəetmə orqanları və dövlət vergi orqanlarının həyata keçirdiyi fəaliyyət kimi çıxış edir.

Respublikamızda vergi nəzarəti dövlət vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Dövlət vergi orqanları dedikdə onun tərkibinə Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi və ona tabe olan vergi orqanları daxildir. Onlar öz fəaliyyətini dövlət hakimiyyəti orqanlarından asılı olmadan icra edirlər. Vergi orqanları vergi nəzarətinin həyata keçirən zaman Vergi Məcəlləsi əsasında hazırlanmış metodik göstərişlər əsasında fəaliyyət göstərirlər. Həmçinin, vergi nəzarətini icrası zamanı vergi ödəyicilərinin xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq xüsusi yoxlama proqramından istifadə olunur.

Hazırkı dövrdə əksər dünya ölkələrində vergi nəzarəti bilavasitə vergi orqanları tərəfindən aparılır. Bəzi dövlətlər vergi nəzarətini həyata keçirmək üçün müstəqil formada fəaliyyət göstərən xüsusi qurumlar yaradır. Vergi nəzarətinin hansı qurum və ya orqanlar tərəfindən icra olunmasından asılı olmadan onların hamısı Vergilər Nazirliyə tabedir və ona hesabat verməyə borcludur. Dövlət vergi orqanlarının fəaliyyətinin səmərəli təşkil olunması və inkişaf etdirilməsi hazırkı dövrdə aktual məsələdir.

Məlumdur ki, vergi nəzarətinin əsas məqsədlərindən biri vergidən yayınma hallarının aradan qaldırılmasına qarşı tədbirlərin aparılmasıdır. Bu səbəbdən də həm

respublikamızda həm də bazar iqtisadiyyatlı digər dövlətlərdə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə vergi nəzarəti öz təsirini göstərir. Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə vergilərdən yayınma hallarına qarşı xüsusi qurumlar yaradılmışdır. Bu qurumlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət də həmçinin vergi nəzarətinə daxildir.

Vergi nəzarətinin məzmununa yalnız vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinə nəzarət kimi baxılmamalıdır. Bu nəzarət vasitəsilə fəaliyyəti barədə saxta məlumat verən iqtisadi subyektləri aşkar edilir və onlara qarşı tədbirlər həyata keçirilir. Müasir dövrdə vergi nəzarətinin düzgün təşkili və aparılması xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Vergi nəzarəti sahəsində dövlət vergi orqanlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi mövzusunda apardığımız tədqiqat işinin əsas məqsədi ölkəmizdə vergi orqanlarının vergi nəzarətinin təkmilləşdirməsində rolunu müəyyən etməkdən ibarətdir.

Tədqiqat işinin başlıca məqsədlərinə vergi nəzarətinin nəzəri əsaslarının araşdırılması, bu sahənin ölkəmizdəki vəziyyətini müəyyən edilməsi, dövlətin iqtisadi inkişafında nəzarətin rolunun aydınlaşdırılması və onun daha da inkişaf etdirilməsi ilə bağlı təkliflərin verilməsi daxildir. Dissertasiya işinin əsas vəzifələrinə vergi sisteminin səmərəliliyi müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və müvafiq təhlillər aparılması daxildir.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın predmeti dövlət vergi orqanlarının vergi nəzarəti sahəsində fəaliyyətinin müəyyənləşdirilməsindən və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən ibarətdir. Tədqiqatın obyektinə isə bu sahənin sosial-iqtisadi inkişafını əks etdirən vergi yükü göstəriciləri, vergi güzəştləri və digər elementlər daxildir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Apardığımız tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları qanunvericilik aktları, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin

qərarları, Vergilər Nazirliyinin metodiki vəsaiti, xarici və yerli müəlliflərin elmi əsərləri, bir sıra iqtisadi ədəbiyyatlar, elmi məqalələrdən ibarətdir.

Bu tədqiqat üzrə bir sıra məlumatlar yerli müəlliflərimizdən olan Ə.Ə.Ələkbərov, D.A.Bağırov, A.Musayev, Y.A.Kəlbəyev, İ.M.Rzayev, A.M.Kərimov, B.A.Xankişiyev, M.X.Həsənli, R.B Məhərrəmov, Ş.Ş.Bədəlov və digərlərinin elmi əsərlərində geniş əks olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasının müasir vəziyyəti təhlil edilmiş və vergi nəzarətinin inkişafda rolu müəyyənləşdirilmişdir. Dövlət vergi orqanlarının vergi nəzarəti sahəsində rolu təhlil edilmiş, elmi cəhətdən əsaslandırılmış və hazırki dövrdə vergi orqanlarının fəaliyyəti tədqiq edilmişdir. Vergi nəzarəti sahəsində dövlət vergi orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tövsiyələr verilmişdir. Tədqiqat işində aşağıda qeyd olunan məsələlər müəyyənləşdirilmişdir:

-Azərbaycanın müasir vergi nəzarəti sisteminin təhlili

-Vergi sisteminin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi

-Respublikamızda bu sahə üzrə mövcud vəziyyəti qiymətləndirmək

-Azərbaycanda vergi nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsində mövcud problemlər, bu sahədə reallaşdırılan islahatların təhlil edilməsi

-Dövlət vergi orqanlarının vergi nəzarətində rolunu müəyyənləşdirilməsi və inkişaf istiqamətləri

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Araşdırdığımız tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti odur ki, burada qeyd edilən materiallar vergi nəzarəti sahəsinin hazırki vəziyyətini aydınlaşdırmağa imkan verir və onun gələcəkdə inkişafı üçün həyata keçirilməli olan tədbirləri əks etdirir. İqtisadi təhlillərdən istifadə edərək ölkədə vergi nəzarətinin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Maliyyə Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin

rəsmi məlumatları,Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları,internet resurları,yerli və xarici ədəbiyyatlar.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil,nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla cəmi 82 səhifə təşkil edir.

Birinci fəsildə vergi nəzarətinin nəzəri və metodoloji əsasları araşdırılmışdır.Bu fəsil əsasında vergi nəzarətinin mahiyyəti və formaları,vergi nəzarətinin nəzəri əsasları tədqiq olunmuşdur.

İkinci fəsildə Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin müasir durumu və vergilərin rolu araşdırılmışdır.Bu fəsil əsasında ölkəmizdə vergi nəzarətinin müasir vəziyyəti,vergilərin hesablanması və toplanmasına nəzarətin iqtisadi inkişafda rolu və vergi sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi tədqiq olunmuşdur.

Üçüncü fəsildə ölkəmizdə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılmışdır.Bu fəsil əsasında ölkədə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsində vergi tənzimlənməsinin rolunun artırılması,vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətləri və dövlət vergi orqanlarının vergi nəzarətinin inkişafında rolu müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiya işinin sonunda apardığımız tədqiqat ilə əlaqədar nəticə verilmişdir.Bundan əlavə tədqiqat işinin aparılmasında istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı göstərilmişdir.